

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
ÜLDKEELETEADUSE OSAKOND

Aliis Aalmann

**Naissoost isikuga seotud värvisõnad „Eesti rahvalaulude
antoloogias“ I–IV**

Magistritöö

Juhendaja professor Urmas Sutrop

TARTU 2020

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
1. Rahvalaulud.....	7
2. Rahvalaul ja värvid	10
3. Põhivärvinimi ja mittepõhivärvinimi	16
3.1. Põhivärvinimetuste vasted eesti murretes	17
4. Meetod	19
5. Materjali analüüs	21
5.1. Lüroepilised laulud.....	21
5.2. Laulud laulust ja laulikust	24
5.3. Laulud loodusest ja loomadest	26
5.4. Laulud pühadest ja lõbustustest	28
5.5. Laulud tööst ja töötegijast	32
5.6. Laulud elu hoolest ja murest	35
5.7. Laulud sõjast ja nekrutist	38
5.8. Laulud ühiskondlikest vastuoludest	39
5.9. Laulud kodust ja lapsepõlvest	45
5.10. Laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest	49
5.11. Pulmalaulud	54
5.12. Lastelaulud	58
5.13. Laulud abielust.....	59
6. Tulemused.....	63
Kokkuvõte	68
Kirjandus	70

Colour terms associated with females in „Estonian Folksong Anthology“ („Eesti rahvalaulude antoloogia“) I–IV. Summary	75
---	----

Sissejuhatus

Magistritöö kuulub psühholingvistika ja folkloristika valdkonda. Töö eesmärk on uurida värvisõnu eesti rahvalauludes, täpsemalt naissoost isikuga seotud värvisõnu eesti rahvalauludes. Vaatluse all on need värvisõnad, mis tähendavad muuhulgas ka värvi (s.t nad võivad tähendada eelkõige või lisaks muud). Mõnel juhul on tegemist värvisõnafrasiga, näiteks *ahju otsa karva*. Lihtsuse mõttes kasutan töös läbivalt termineid *värvisõna* ja *värvinimi* (mitte *värvifraas*). Naissoost isikutena arvestan kõikvõimalikke naissugu märkivaid sõnu. Arvesse lähevad ka laulud, kus on aru saada, et minategelaseks või värvisõnaga seotud tegelaseks on naissoost isik. Välja jäävad naise poeetilised sünonüümid.

Uurimisküsimused on järgmised:

1. Missugused värvisõnad viitavad naissoost isikule või esinevad naissugu tähistava sõnaga koos?
2. Missugune värvisõna esineb kõige sagedasemini eelmainitud seostes?

Magistritöö puhul olen sõnastanud ka hüpoteesi:

1. Värvisõna *punane* esineb naissoost isikuga või naissugu tähistava sõnaga kõige rohkem koos.

Esiteks tundub intuitiivselt, et *punane* võiks olla kõige sagedasem värvinimi, mis uuritavas seoses esineb. Teisalt toetasid hüpoteesi sõnastamist Berlini ja Kay põhivärvinimede keelde kinnistumise etapid, eelkõige kaks esimest etappi: (1) kõikides keeltes on terminid valge ja musta kohta, (2) kui keeles on kolm värvinime, on nende hulgas termin punase jaoks (Berlin, Kay 1969: 2). Eesti keeles tähendab *valge* tihtipeale puhast, *must* seevastu räpast. *Punane* tundub neist selline, mis võiks esineda värvi tähenduses ning olla just värvinimede keelde tulemise etappide mõttes kõige sagedasem ka rahvalauludes (võrreldes näiteks *kollase* või *rohelisega*, mis ilmuvad keelde järgmisena). Värvinimede keelde ilmumise etappidest lähemalt peatükis 3.

Magistritöö allikaks on „Eesti rahvalaulud. Antoloogia“ (1971) kõik köited. Laulud on kättesaadavad lisaks veebiversioonis (<http://www.folklore.ee/laulud/erla/>). Magistritöö eesmärgiga sobivate laulude leidmiseks lugesin läbi kõik laulud ja kandsin otsitud

seosega laulud seejärel Wordi dokumenti. Hiljem sisestasin värvisõnu sisaldavad värsiread koos eelneva ja järgneva värsireaga Excelisse. Lisasin juurde andmed laulu kohta, kust värsiread pärinesid. Välja jäid laulud, mille puhul tundus värvisõna seos naissoost isikuga liiga nõrk.

Teoreetilise materjalina olen toetunud värvinimede uurimise seisukohalt eelmainitud Brent Berlini ja Paul Kay 1969. aastal ilmunud teosele „Basic Color Terms“, kus on defineeritud nii põhivärvinimi kui ka kirjeldatud värvikategooriate muutumist aja jooksul. Lisaks on toodud välja ka põhivärvinimede ilmumine keelde etappidena. (Berlin, Kay 1969: 2–3, 6) Värvinimede uurimisega seotud materjali toetab ka Urmas Sutropi ja Mari Uusküla „Värvinimede raamat“ (2011). Sinna on koondatud erinevate autorite artiklid värvinimede uurimise teemal, lisaks eesti keele värvinimedele on esindatud ka muud keeled, sealhulgas murdekeele põhivärvinimed (vt Oja 2011: 121–140).

Magistritöös olen otsustanud, et ei võrdle rahvalauludes esinevaid värvinimesid Vilja Oja murdekeele põhivärvinimede loeteluga. Põhjuseks on see, et põhivärvisõnu on diakrooniliselt olnud rohkem kui artiklis välja toodud. Mõned neist on kadunud, mõned on asendunud uutega. Oja artiklis pole aga selgitatud, millist ajaperioodi ta vaatles, et selgitada välja murdekeele põhivärvinimed. Erinevates murretes on põhivärvinimed erinevad olnud. Võrrelda saaks tänapäevase põhivärvinimede loeteluga, iseasi kui mõistlik see oleks.

Värvinimede uurimisega rahvaluules on tegelenud näiteks Tiiu Jaago. Tema artiklid „Mis sealt tõuseb, soost sinine, soost sinine, maast punane? *Sinise* ja *punase* võimalikust tähendusest regilaulus“ (1997) ja „Punane regilaulus: sõnad ja vormelid“ (2016) on magistritöö juures põhiliseks kirjanduseks. Lisaks olen kasutanud ka Tiiu Jaago kursust „Regilaulu poeetika“ (1998), mis on kättesaadav veebis (<http://www.folklore.ee/UTfolk/loengud/poeetika/>).

Magistritöö koosneb kuuest peatükist. Esimeses peatükis annan ülevaate rahvalauludest ja nende uurimise ajaloost. Teises peatükis avan rahvalaulude ja värvinimede seost ning räägin sellest, kuidas nende uurimise ajalugu on kulgenud. Mõlema eelneva peatüki puhul on fookus Eesti kontekstil, sest magistritöös tegelen eesti rahvalauludega. Kolmandas peatükis selgitan, mida tähendab põhivärvinimi, sekundaarvärvinimi ja mis on nende

mõistete erinevus. Samuti esitan Berlini ja Kay põhivärvinimedele keelde ilmumise etapid. Neljandas peatükis tutvustan meetodit. Viiendas peatükis analüüsin teemade kaupa värvinimedele esinemist lauludes ja nende sobivust magistritöö eesmärgiga. Kuuendas peatükis teen kokkuvõtte tulemustest.

1. Rahvalaulud

Rahvaluule hulka kuuluvad lisaks rahvalauludele ka rahvajutud, lühivormid, usund ja kombestik. Selline on ainelootelule tuginev määratlus. 20. sajandi lõpul lisandus rahvaluule ehk folkloori juurde ka interneti teel leviv folkloor. Rahvaluulet võib nimetada vaimseks kultuuriks, mis vastandub ainelisele kultuurile ehk etnograafiale. (Jaago 2005) Rahvaluule mõiste on aja jooksul muutunud. Erinevad uurijad on määratlenud rahvaluule mõistet erinevalt. Eesti rahvaluule määratluse kujunemine sai alguse 19. sajandil, mil saksa keele mõjul hakkas kujunema rahvaluulealane terminoloogia (Jaago 1999: 2). Seega see, mida rahvaluuleks loeti, tuli esialgu saksa folkloristliku ruumi eeskujul.

Põhilisteks rahvaluule kogujateks on olnud Jakob Hurt ja Matthias Johann Eisen. Mõlema määratlus rahvaluulest on erinenud. Jakob Hurt määratles rahvaluuleks vanavara ehk rahvamälestused. Rahvamälestusteks nimetamine tulenes sellest, et rahvaluule juurde jõudis Hurt eesti ajaloo uurimise kaudu. Rahvaluule ja ajaloo seos on säilinud tänapäevalgi, kuigi „tänapäeva folkloristika ei pea rahvaluulet ainult kauge ajaloo peegeldajaks“. (Jaago 1999: 2–3) Ka Friedrich Reinhold Kreutzwald kasutas mõistet vana vara (Kreutzwald 1861: 27, viidatud Jaago 1999: 2 kaudu). Matthias Johann Eisen valis sobivaks mõisteks *rahvaluule* (Jaago 1999: 2).

20. sajandi lõpul piiritles Tiiu Jaago rahvaluule aga järgmiselt: rahvaluule on „kultuuriliselt kokkukuuluva rühma sünkreetiline pärimus, milles on koos teadmised, kogemused ja esteetika“. Rahvaluule kohta on ta öelnud, et see „kujuneb, püsib ja levib kommunikatsiooniprotsessis ning talle on omane pidev muutumine“. See tähendab, et rahvaluule on dünaamiline nähtus. (Jaago 1999: 1)

Kõige terviklikumad rahvaluulekäsitlused on aga rahvalauludest, sest eesti folkloristika rõhuasetus on olnud just suures osas rahvalaulude uurimist soosiv (Tedre 2015: 111). Enne, kui tutvustan rahvalaulude uurimise traditsiooni lähemalt, tutvustan eesti rahvalaulu. Eesti rahvalaul jagatakse tavaliselt kaheks: vanem rahvalaul (ka vanem regilaul) ehk runo ja uuem ehk stroofiline ehk lõppriimiline rahvalaul (Tedre 2015: 111–112). Nende vahele jääb eraldi etapina siirdevormiline laul, seega võib ka öelda, et eesti rahvalaul jaguneb kolmeks. Siirdevormilist laulu võib pidada sillaks vanema ja

uuema rahvalaulu vahel, kuid kindlasti tuleb märkida seda, et runo ei muutunud siirdevormiliseks lauluks ja siirdevormiline laul ei muutunud uuemaks rahvalauluks. Siirdevormiline laul võib sisaldada nii vanema kui ka uuema rahvalaulu tunnuseid, kuid võib olla ka vaid talle omaste tunnustega. (Tedre 2015: 117, 120)

Rahvalauludest hakati Eestis huvituma alles 19. sajandil, mil toimusid esimesed rahvaluulekogumised ja -avaldamised (Tedre 2015: 112). Selleks ajaks oli kõige elujõulisem just uue regilaulu traditsioon, vanem ning siirdevormiline rahvalaul olid tagaplaanil (Jaago 1998). Vana regilaul kadus umbkaudu 19. sajandi 60.–70-ndail aastail ning põhjuseid selleks oli mitu. Põhiliseks hääbumise ja kadumise põhjuseks oli see, et enam polnud olukordi, kus säiliks funktsioon – ühiskondlik korraldus muutus. Funktsiooni puudumine põhjustab aga selle, et lauludel pole eesmärki. (Tedre 2015: 114) Üheks mõjutajaks olid ka usuliikumised, mille tagajärjel keeldus laulik laulmast. Nii vana kui ka uut rahvalaulu käsitleti patuna. Teiseks mõjutas rahvalaulude traditsiooni hariduse laiem levik – kirjaoskusega kaasnes uute laulude ülesmärkimine ja nende kirjalik levimine, mis aitas samuti kaasa vanema rahvalaulu kadumisele. (Tedre 2015: 115–116, 119)

Kui Jakob Hurt veel rahvalaule koguma kutsus, oli „vana laulustiil veel .. vähemalt elavana mälus“ (Okkola 1923, viidatud Tedre 2015: 113 kaudu). Hiljem kui EÜS kogumistöid läbi viis, oli ühiskondlike muutuste tõttu lauluoskajaid vähe. Kui kaovad laulude esitamisolukorrad ja funktsioonid, kaovad ka laulud ise. (Tedre 2015: 113, 118–119) Lisaks muutustele ühiskonnas, mõjutab kogumist ka see, mida üldse rahvaluuleks peetakse. Nagu eelnevalt öeldud, on rahvaluulet määratletud erinevalt. Hurt tähtsustas just vanemat rahvalaulu ehk runo, jättes kõrvale uuema rahvalaulu, mis polnud tema jaoks vanavara (Tedre 2015: 112). Samas ei visanud ta tõenäoliselt ühtki talle saadetud laulu ära (Labi 2011: 308).

Teiseks suureks rahvaluulekogujaks oli juba mainitud Matthias Johann Eisen, kelle fookus oli rahvajuttudel, kuid samas ei jätnud ta kõrvale ka rahvalaule. Veelgi enam, ta ei eristanud uut ja vanemat rahvalaulu. Samamoodi mitteeristavalt – s.t ei tõmmanud ranget piiri vana ja uue rahvalaulu vahele – käitus ka Johann Heinrich Rosenplänter. Hiljem, 20. sajandi alguses hakati Oskar Kallase eestvedamisel koguma lisaks

rahvalauludele ka rahvalaulude viise, mis muidu olid kõrvale jäänud. (Tedre 2015: 112) Rahvalaulude viise (lisaks tekstidele) on käsitlenud Ingrid Rüütel, näiteks „Kihnu regivärsiliste laulude viisid“ (2003).

Kuigi regilaulude elav traditsioon on kadunud, on tööpõld uurimises lai. Enne 1980-ndaid keskenduti regilaulude üksikosade fikseerimisele, kuid 1980.–1990. aastatel laienes fookus kontekstile, mistõttu hakatigi tekste tõlgendama just konteksti kaudu. Kontekstiks võib olla näiteks lauluteema. (Jaago 2016: 15) Uurimusi on tehtud nii konkreetse laulutüübi kohta – sinna alla kuuluvad sama teemaga laulud, kuid need erinevad ülesehituse ja motiivide poolest –, näiteks Madis Arukase magistritöö „Venna sõjalugu“ kohta, kui ka lauluteemade lõikes, näiteks Ingrid Rüütli ingliskeelne uurimus „Pulmalaulud ja -tseremooniad Kihnu saarel Eestis“ (2002) ja Madis Arukase „Setu lüroepilise regilaulu eepilisest kihist“ (1998). Regilauludes võib uurimisel võtta ka mõne nähtuse, näiteks värvisõnad, mida on varem uurinud näiteks Tiiu Jaago „Värvisõnad regilaulu kujundis“ (1998) ja „Mis sealt tõuseb, soost sinine, soost sinine, maast punane? *Sinise* ja *punase* võimalikust tähendusest regilaulus“ (1997).

Teiste rahvaste rahvalaule on samuti uuritud. Näiteks Anjali Capila (2002) on uurinud naiste kujutamist Himaalaja rahvalauludes („Images of Women in the Folk Songs of Garhwal Himalayas“). Peter M. Hill (2011) on uurinud värvimetafoore ja -sümboolikat. Natalia Glukhova on samuti uurinud värvisümboolikat, kuid seda mari lauludes. Oma uurimuses „Värvisümboolika mari lauludes“ on ta esitanud tabeli sellest, mida mari lauludes esinenud värvinimed tähendavad või millele viitavad. Näiteks võib värv must viidata võõrale maale või ohule, roheline lapsikusele või noorusele. Sarnasusi on ka eesti rahvalauludes esinevate värvinimede tähendustega. Värvidest domineerivad mari lauludes valge, must ja hõbe. (Glukhova 2016: 111, 121) Lisaks on ta uurinud mari laulude loitsimise poeetilisust (2017).

2. Rahvalaul ja värvid

Värvide uurimine regilauludes tõusis Eestis esile 20. sajandi lõpus, täpsemalt 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses. Hiljem tuli see fookusesse uuesti 1990. aastate keskel. (Jaago 2016: 9) Viimane tõus oli põhjustatud keeleteaduses uuesti esile tulnud värvinimede uurimisest, mis kandus üle ka regilauludele. Keeleteaduses hakkas värvinimede uurimisega tegelema Urmas Sutrop (1995). Värvinimede uurimise traditsioon ise oli Eestis olemas tegelikult juba 20. sajandi algusest (Sutrop 1995: 797), kui mitmed seminaritööd „registreerisid värvinimed kindlate väljaannete piires“ (Sarapik 1998: 28).

Üldiselt on regilauludes vähe värvinimesid (Jaago 2016: 10), kuid näiteks eesti loomislugudes on värvinimesid võrreldes teiste soome-ugri ja põhjarahvaste loomislugudega rohkem. Samas ei pruugi loomislaulus kohati üldse värvinimesid olla. (Värvid... 1981: 69) Värve ei kasutata tavaliselt lauludes niisama, nende kasutamisel peab olema põhjus. Näiteks võib olla põhjuseks vastandamise vajadus. Enn Ernits on öelnud, et värvide keeleline eristamine ongi tulenenud just eristamise vajadusest, näiteks maa ja taeva eristamine. Maad ja taevast saab eristada vastanditega tume ja hele, kuid värvidenäiteks musta ja valgega. (Värvid... 1981: 70)

Kõik värvid ei pruugi sugugi olla eri keeltes diferentseeritud, s.t eristatud. Sealjuures on oluline meeles pidada, et värv eksisteerib tajus ka siis, kui sellel pole nime (vt Magnus 1880: 34–35, viidatud Sutrop 2011b: 27 kaudu). Värvid moodustavad kategooriaid ning mõnes keeles võib kategooria PUNANE¹ hõlmata kõiki punaseid, ka oranže ja kollakaid toone (kategooriatest lähemalt peatükis 3). Tulemuseks on see, et kuigi inimene saab aru, et veri pole sama värvi, mis apelsin, pole tal keeleliselt võimalik väljendada, et apelsin on *oranž* ja veri on *punane*, sest keeles on olemas sõna ainult punase jaoks (küll aga saab öelda, et apelsin on näiteks *päikseloojangu värvi*). Ka rahvalauludes tuleb arvestada mõttes sellega, et see *sinine*, mis on laulus, ei pruugi vastata samale sinisele (võib-olla vastab hoopis rohelisele või rohekale toonile), nagu seostub tänapäevasele lugejale.

¹ Siinpuhul on kasutatud suurtähti, eristamaks värvikategooriat sõnast.

Eri keelte kõnelejad tajuvad (ka keeleliselt, nagu eelmainitud) värve erinevalt ning see tuleneb tõenäoliselt sellest, millise keskkonnaga on keelel olnud (või on jätkuvalt) kõige tihedam kontakt ning kuivõrd on üldse oluline erinevaid värve (keeleliselt) eristada. Viires (1983) on öelnud, et keskkond tingib vajaduse värvinimede järele. Kui pole vajadust eristada värve, siis jääbki keelde liitkategoria (näiteks oranži ja punase näide, kus mõlemad värvid kuuluvad kategooriasse PUNANE). Keskkond ei tähenda ainult seda, kus konkreetse keele kõnelejad elavad, vaid ka seda, missuguse kultuurilise keerukusastmega ühiskond on (vt Berlin, Kay 1969: 16).

Rahvalaule uurides tuleb arvestada sellega, et rahvaluulekeel erineb tavakeelest. Erinev on nii tähenduste süsteem kui ka ülesehitus. Keel on üles ehitatud poeetilisusele, mis sisaldab palju parallelismi ja vormeleid, näiteks alliteratsioonid sõnapaarides *must – muld, valge – vahel*. (Jaago 1998) Ei saa ka eeldada, et samal värvisõnal oleks igas kontekstis sama tähendus. Tihtipeale on rahvalauludes vastandatud sinist ja punast, alati tuleb arvesse võtta konteksti, milles värvisõnad esinevad. Näiteks võib sinise ja punase vastandamine viidata sellele, et ühele värvile omistatakse head/positiivset, teisele seevastu halba/negatiivset:

Ole vaid sa, **sinine**,
las mind laulda, ma **punane**!
Minu suusta kukub kulda,
alta hammaste hõbedad,
peelta keele killinguida;
sinu suusta kukub kusta,
alta hammaste hanepaska,
peelta keele kitsikusta.

Mustjala. ERA II 276, 204 (8). 1939.

Eelmainitud Mustjala laulus on kahes esimeses reas sinise ja punase vastandus: *Ole vaid sa, sinine, / las mind laulda, ma punane!* – kus laulja vastandab ennast teise lauljaga, pidades vastast halvemaks, ennast paremaks. Laul jätkub ridadega / *Minu suusta kukub kulda, / alta hammaste hõbedad* /, kus laulja põhjendab, miks ta punane on – sellepärast, et tema laul(ud) on parem(ad). Siinpuhul ei tähenda värvisõnad 'kuld' ja 'hõbe' värvi,

vaid (väärtuslikku) metalli, kuigi laulus ei pruugita pidada silmas metalli. Nii *kuld* kui ka *hõbe* viitavad jällegi laulja paremusele, võrreldes teise lauljaga. Võib ka mõelda nõnda, et ridadega on antud edasi mõte 'suust kukub sõnu (või laule)'. Seega on sõnad (või laulud) kuldsed ja hõbedased, mitte küll päriselt, vaid kujutluses.

Mikk Sarv (Värvid... 1981: 71) on toonud välja, et punane värv(isõna) võib tähistada tervist, elujõudu ja tugevust. Põhiliseks elujõu näitajaks on veri, sellest ka assotsiatsioon elujõulisuse ja punase värviga. Värsipaarides, kus alguses on kasutatud värvisõna *punane* ning tahetud edasi anda just elujõudu, on vastandiks sinine, mis tähendab seega haigust, jõuetust. Seevastu loomislauludes võib sinise ja punase koosesinemine olla seotud hoopis üleloomulikuga. (Samas: 71–72) Lisaks võib sinise ja punase koosesinemine viidata teispoolele (Jaago 216: 12), näiteks väljavõttes laulust „Vihatud vaeslaps“:

Oo minu hella eidekene,
viska maha, vinna kõisa,
lase maha laeva kõisi,
siruta **sinine** lõnga,
pueta **punane** lõnga,
tõmba minda taeva'assa!

Viljandi. H I 5, 513 (1). 1894.

Paremuse väljendamine ja teispoolele pole ainsad tähendused, mis sinise-punase vastandamisest tulevad. Leidub laule, kus nende koosesinemine märgib hoopis peksmist. Tugev seos on värvisõnadel küll tegevusega, kuid sellegipoolest väljendavad värvisõnad ka keha värvi, näiteks:

Oleks mul unes õeldud,
tukkudes mul teeda toodud,
et sain sandi mehe kimpu!
Tuleb koju kui kurati,
väravas ta väenab pead,
kesket õued keerab pead,
tõmmab lõukast lõmmukese,
ahu eesta halukese,
annab sule hoobid otsa ette,

vaotab laksud lagipeale,
põksutab põlved **punaseks**,
säterdab sääred **siniseks**.
Sii su siidi-niidi rätt,
roheline rokapõll,
kalevine kaclarätt.

Vigala. H II 2, 66 (95). 1889.

Eeltoodud Vigala laulus on mitut moodi väljendatud laulu minategelase suhtes vägivaldsust, alustades / *väravas ta väenab pead* / lõpetades ridadega / *põksutab põlved **punaseks**, / säterdab sääred **siniseks*** /. Värviga seos tuleb sellest, et kui nahka ärritatakse (näiteks löömisega), tõmbub nahk punaseks, hiljem sinikate puhul aga sinakaks (või lillakaks, mis saab ikkagi kuuluda SINISE värvikategooriasse).

Kõik kolm eelnenud näidet – Mustjala, Viljandi ja Vigala laul – sisaldavad värvisõnu *sinine* ja *punane*, kuid tähendus on neil erinev. See näitab jällegi, et kontekst on alati oluline. Regilaul ei koosne sõnadest, mida saab enda äranägemise järgi kokku panna, vaid väljakujunenud sõnaseostest ehk vormelitest (Jaago 2016: 11). Seega ei esine värvinimed koos kunagi mõtlematult, vaid neil on põhjus, nendega tahetakse midagi konkreetset edasi anda. Kooselinemise taga on uus terviklik mõte (Jaago 1997). Ka siis, kui värvisõna esineb üksi, tuleb jälgida konteksti ja paralleelvärsse, et jõuda tähenduse tuumani. Värvinimed ei viita igal juhul automaatselt värvile, vaid tähistavad hoopis abstraktseid nähtusi ja omadusi (Roll 1985, viidatud Jaago 1998 kaudu), näiteks juba mainitud viited paremusele ja teispoolsusele.

Tähenduse tekkimist mõjutab kultuur. Seost nähtuse või omaduse ja värvinime vahel on Jüri Allik nimetanud värvisümboolikaks (Allik 1982: 378). Kindlasti ei ole mõjuteguriks ainult kultuur, vaid ka keskkond. Näiteks võib keskkond mõjutada värvi seostumist emotsiooniga. Jonauskaite jt (2019) uuringus uuriti kollase värvi seostamist rõõmuga (ingl *joy*). Seos oli palju kõrgem Soomes, kokku umbes 88%-l, seevastu Egiptuses vaid 6%. Põhjenduseks toodi see, et seal, kus päikest (või vihma) on liiga palju, seostatakse kollast vähem rõõmuga; kus aga vihm ja päike tasakaalus,

on seos tugevam. (Samas, 2, 5–6) Rahvalauludes võib kollane tähendada surma, kui esineb värvisõnaga *sinine* (Värvid... 1981: 72).

Üksik värvisõna ei pruugi tähendada värvi. Näiteks värvisõna *punane* ei viita peaaegu kunagi ainult punasele värvile (vt Jaago 2016). Eelnevalt juba mainisin, et punast on seostatud elujõu, tervise ja ka tugevusega. Sellest johtuvalt on seos ka iluga: mida elusam, seda ilusam. Näiteks toob Jaago (2016: 13) välja, et 'pale punane' on kiitev vormel, eriti kui sellele eelneb või järgneb paralleelvärsis 'ihu ilusa'. Punase ja ilusa vahel on olnud seos ka näiteks vene keeles 15. sajandil, kui *krasnõi* tähendas paralleelselt nii 'ilusat' kui ka 'punast' (Sarapik 1998: 24). Samas võib 'pale punane' olla ka tähenduses vihane või pahane (samas: 13). Mõlema puhul jääb alles ka värvitähendus. Ilu puhul on värviga seos elujõu kaudu – punased põsed viitavad heale vereringele ja jume üldiselt viitab heale tervisele (vastandiks kahvatu, haige). Ka viha puhul saab seostada värviga – vihast punane (nägu). Üldiselt ei tähenda punane headust, tugevam seos on (sobivas kontekstis) iluga. Küll aga võib *valge* esineda headuse tähenduses ning tähendada sealjuures ka kaunist. (Roll 1990: 128, viidatud Sarapik 1998: 29 kaudu) Lisaks võib *valge* viidata positiivsele tegelasele (Jaago 2016: 20).

Punane liitsõnades – näiteks 'punapärga' ja 'punapõlle' – moodustab aga hoopis poeetilise sünonüümi ning tähendab seega naist. Poeetilise sünonüümi mõiste võttis kasutusele Juhan Peegel. Ta seab poeetilisele sünonüümile kaks tingimust: esiteks, poeetiline sünonüüm peab kontekstis kattuma oma sisult täielikult põhisõnaga; teiseks, põhisõna ja poeetiline sünonüüm on väljaspool regivärsi konteksti erinevates mõistesfäärides või puudub poeetilisel sünonüümil sisu hoopis (Peegel 1997: 52). Näiteks *kabu* ei ole neiu poeetiline sünonüüm, aga *pärgpea* on (Peegel 2004: 177).

Punase kasutus rahvalauludes on paljuski seotud ka kombestikuga. Sarapik (1998: 24) toob välja, et igasugused punased lõngad, paelad ja niidid on eesmärgil, et inimese elujõud säiliks. Siin tuleb jällegi välja punase seos elujõu ja tervisega. Väga levinud on punased lõngad ja võöd just pulmakommetes, näiteks punase lõnga on sidunud noor perenaine peigmehe majja, kui ta sinna saabus (samas: 26).

Kokkuvõttes võib öelda, et värvisõnad ei tähenda pelgalt värvi. Mõnedel juhtudel on esil küll vastav värv, teiste juhtude puhul tekib uus terviklik (ka abstraktne) mõte. Selleks, et

mõista, mida sõnade ja vormelitega on üritatud edasi anda, tuleb alati arvesse võtta nii ümbritsevaid värsiridu kui ka laulu tervikuna. Värvisõnal võib olla korraga mitu tähendust. Värvisõna ei pruugi värvisõnana toimida päriselus, küll aga laulumaailmas, kujutlustes ja soovides.

3. Põhivärvinimi ja mittepõhivärvinimi

Värvinimedega tegelev uurija puutub paratamatult kokku mõistetega *põhivärvinimi* ja *sekundaarvärvinimi* ehk mittepõhivärvinimi. Paljudes uurimustes keskendutakse just põhivärvinimedele, seevastu mittepõhivärvinimed on paljuski uurimata (Sutrop 2011a: 425). Magistritöösse kaasan nii põhivärvinimed kui ka mittepõhivärvinimed.

Kuidas defineerida põhivärvinime? Esmalt tuleks teha eristus põhivärvinime ja põhivärvinime vahel, millest esimene on kultuuriline, viimane aga keeleline kategooria. Berlin ja Kay (1969: 6) esitasid oma teoorias neli põhilist tingimust, mille järgi otsustada, kas tegemist on põhivärvinimega. Eesti keelde on need tõlkinud ja kohandanud Urmas Sutrop (2011c: 39–40):

- 1) põhivärvinime tähendus ei tohi olla tema osadest tuletatav – näiteks ei saa põhivärvinimi olla *helesinine*, sest tähendus on tuletatav komponentides *hele* ja *sinine*;
- 2) põhivärvinime tähendus ei tohi olla üheski teises värvinimes, näiteks *verev* pole põhivärvinimi, sest kategooria PUNANE hõlmab endas ka verevat;
- 3) põhivärvinimi peab olema universaalselt kasutatav, s.t tema kasutus ei tohi olla piiratud, mistõttu ei saa põhivärvinimi olla näiteks *blond* ega *kõrb*, millest viimane tähistab punakaspruuni värvusega hobust;
- 4) samuti peab põhivärvinimi olema psühholoogiliselt esiletulev, see tähendab näiteks, et põhivärvinimi ei saa olla mingi idiolekti omapära, vaid esineb kõigi keelejuhtide idiolektides, hoolimata piirkondlikust taustast.

Lisaks põhivärvinime tingimustele, esitasid Berlin ja Kay ka värvikategooriate keelde ilmumise kindla järjekorra. Sealjuures peab keel läbima eelnevad staadiumid, et jõuda järgmisesse. (Berlin, Kay 1969: 2–3, 14) Selle järjestuse on eesti keelde tõlkinud Urmas Sutrop (2011d: 29):

1. „Kõikides keeltes on [vähemalt] põhivärvinimed musta ja valge jaoks.
2. Kui keeles on kolm põhivärvinime, siis on seal ka nimi punase jaoks.

3. Kui keeles on neli põhivärvinime, siis on seal nimi kas rohelise või kollase (kuid mitte mõlema) jaoks.
4. Kui keeles on viis põhivärvinime, siis on seal nimi nii rohelise kui ka kollase jaoks.
5. Kui keeles on kuus põhivärvinime, siis on seal nimi ka sinise jaoks.
6. Kui keeles on seitse põhivärvinime, siis on seal nimi ka pruuni jaoks.
7. Kui keeles on kaheksa või rohkem põhivärvinime, siis on seal nimi lilla, roosa, oranži ja halli või neist osa jaoks.“

Eesti keeles on põhivärvinimesid kokku üksteist: *must, valge, punane, kollane, roheline, sinine, lilla, roosa, hall, pruun* ja *oranž* (Sutrop 1995: 808; Aalmann 2018: 29). Berliini ja Kay staadiumite järgi kuulub eesti keel seega seitsmendasse staadiumisse. Kõik muud värvinimed on mittepõhivärvinimed, näiteks *sidrunikollane, ooker, beež, mereroheline, helevalge*.

3.1. Põhivärvinimetuste vasted eesti murretes

Vilja Oja (2011) on uurinud värvinimesid eesti murretes. Artiklis pole ta täpsustanud, mil viisil ta neid uuris, s.t kas diakrooniliselt või sünkrooniliselt. Diakrooniliselt on põhivärvinimesid olnud kindlasti rohkem. Sünkrooniliselt oleks uurimine raskendatud, sest murdeid kasutatakse palju vähem võrreldes näiteks 19. sajandi algusega või isegi ka 20. sajandi algusega. Samuti on murrete sõnavara mõjutanud kirjakeel. Eraldi pole välja toodud ka seda, missugused murded on valimisse arvestatud. Oja väitel on eesti murretest puudu põhivärvinimedeks kvalifitseeruvad vasted eesti (kirja)keele põhivärvinimedele *oranž, lilla, roosa, hall* ja *pruun*. Seega on tema sõnul murretes kuus põhivärvinime: *must, valge, punane, kollane, sinine* ja *roheline*. See ei tähenda, et sõna *hall* ei tohi murdekeeles esineda, vaid seda, et *hall* ei ole põhivärvinimi.

Murrete puhul tuleb arvestada ka häälikulise varieerumisega. Näiteks sõna *valge* võib murdes olla kirja pildiga *valgõ* (Oja 2011: 123). Murretes on värvikategooriad võrreldes kirjakeelega erinevad. Murde värvikategooriad võivad hõlmata ka selliseid värvitoone, mis eesti keele kõneleja sarnasest värvikategooriast välja jäävad.

Näiteks VALGE kategooriasse võivad murde puhul kuuluda ka helehallid toonid, mis eesti (kirja)keele kõneleja jaoks paigutuks värvikategooriasse HALL.

Eesti regilauludes on palju rohkem kasutatud sõna *kuldne* kui *kollane* (Jaago 1998), kuigi nende vahel võib täheldada seost. Sutrop on kirjutanud, et nimetus kollase piirkonna tähistamiseks võis tulla kas metallinimest *kuld*, mille tuletus on *kuldne*~ *kullane* või ka taimenimest *kold*, mille tuletus on *koldne* ~ *kollane* (Sutrop 1996: 668, 674). *Kuld* on alggermaani, *kold* on aga tõenäoliselt balti laen (EES 2012). Ühelt poolt saab seletada *kuld* sagedasemat kasutust sellega, et *kuld* seostub erilise ja väärtuslikuga. Tihtipeale on keeruline eristada, kas mõeldud on metalli või värvi, kuigi isegi, kui on mõeldud metalli, on metalli enda värv ikkagi *kuldne*. *Kollane* võib murretes esineda erineval kujul, näiteks *keldane*, *kollane*, *koldane*, *kõldan* (Oja 2011: 129). Roheline võib olla nii *roh-* kui ka *halja*-tüvega (Oja 2011: 126–128). Haljas võib tähendada nii 'noore rohu värvi roheline' kui ka 'läikiv, hiilgav' (EES 2012). *Punane* asemel võib Lõuna-Eestis kohata ka värvisõna *verev* (Sutrop 1996).

4. Meetod

Magistritöö materjal on kogutud väljaandest „Eesti rahvalaulud. Antoloogia“ (1971) kõikidest köidetest. Lugesin esialgu läbi kõik laulud ja märkisin ära need, milles tundus sobiv seos naissoost isiku ja värvinime vahel. Igaks juhuks märkisin ära ka kahtluskohad. Põhilised kahtluskohad olid näiteks laulud, kus laulis minategelane ning esimesel lugemisel polnud aru saada, kas tegemist on naissoost või meessoost tegelasega. Samuti tekitas segadust värvisõna ja naise seos, s.t kuivõrd ikkagi võib pidada seost piisavaks, et värvisõna materjali hulka arvata. Värvinimede osas piiranguid ei olnud, töösse on kaasatud kõik variandid. Välja jäid sõnad *hele*, *tume* ja *kirju*. Neist *hele* ja *tume* puhul pole aru saada, missuguse värviga on tegu. Näiteks *hele* vasteks võib olla nii valge, kollane kui ka (hele)sinine, samuti tumeda puhul. Sõna *kirju* puhul ei selgu samuti, milliseid värve on mõeldud. 'Kirju' tähendab lihtsalt mitmevärviline, ka „läbisegi mitmest värvusest“ (EKSS 2009).

Valimis on kokku 335 laulu, kusjuures võib ühes laulus olla värvinimi või värvinimed esindatud rohkem kui ühel korral. Valimist jäid välja laulud, mille puhul tundus seos naissoost isikuga liiga nõrk, näiteks kui naistegelane laulis isakodust, loomadest või esemest, millele oli omistatud värv. Sellisel juhul polnud värvinimi seotud mitte niivõrd naissoost isikuga, vaid vastavalt kas kodu ehk hoonega (või selle ümbrusega), looma või eseme endaga. Näiteks kuldse kurika puhul on värv seotud rohkem kurika kui naisega, kuigi naine seda kasutab. Kurikas on lame käepidemega puunui, mida kasutati harilikult pesu pesemisel (EKSS 2009). Mulle tundus, et selline seos on liiga nõrk. Teised ehted (kui esemed) on intuitiivselt tugevamalt naisega seotud, seega nendega seotud värvisõnad jätsin sisse.

Üldiselt tunduski, et riided ja ehted ning naise välimus on kõige tugevamalt naissoost isikuga seotud. Lisaks sellele jätsin sisse ka näiteks laulud, kus oli räägitud veimevakast (naise valmistatud esemed) või voodiriietest (padjad, tekid). Täpsemalt analüüsin magistritöö materjali järgmises peatükis teemade kaupa, kus selgitan ühtlasi, miks otsustasin ühe või teise laulu materjali kaasata. Esemete värvus võib viidata ka naise mingile omadusele või seisundile. Näiteks, nagu eelnevalt töö käigus mainitud (vt ptk 2), võib *punane* viidata lisaks värvile endale ka elujõulisusele või ilule, samas *sinine* ja

punane koos võivad viidata tegevusele – peksmisele –, kuid siiski viitavad ka sellele, milliseks värvub nahk. Ka *kuld*, *hõbe*, *vask* ja *tina* on erinevas tähenduses, kuid olen magistritöös otsustanud kaasata ka need variandid. Kuigi üldiselt võib öelda, et need neli värvisõna viitavad erilisusele, võib neid pidada ikkagi värvi tähistavateks sõnadeks, siiski mitte küll reaalses maailmas, vaid soovides, unistustes, fantaasiates ehk irreaalmaailmas.

Materjali kogumine osutus üsna keerukaks, sest värvisõna ei tähenda automaatselt värvi. Regilaulus on paralleelvärssidest (ja laulu kui terviku toel) moodustunud uus tähendus, mida tihtipeale esialgu ei tabagi. Lisatähendused tekitasid palju kõhklusi. Siinpuhul aitas lähtumine põhimõttest, et „tähtis ei olegi absoluutse täpsusega väita, mitu korda üht või teist värvisõna on kasutatud. Tähtis on teada suhtearvu või suurusjärku“ (Jaago 1998). Seose määramine on paljuskki subjektiivne ning tulemusi tuleks vaadata kriitilise pilguga, pigem neid üldistada, kui rangelt numbritest lähtuda.

5. Materjali analüüs

Materjalis on kokku 13 teema laulud: lüroepilised laulud, laulud laulust ja laulikust, laulud loodusest ja loomadest, laulud pühadest ja lõbustustest, laulud tööst ja töötajast, laulud elu hoolet ja murest, laulud sõjast ja nekrutist, laulud ühiskondlikest vastuoludest, laulud kodust ja lapsepõlvest, laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest, pulmalaulud, lastelaulud ja laulud abielust. Analüüsin igat teemat eraldi alapeatükis. Alapeatükkides avan mingil määral ka laulude sisu. Ainus teema, mis magistrیتööst välja jääb, kuid mis on rahvalaulude antoloogias olemas, on loitsud. Nende seas polnud ühtegi magistrیتöö teemale vastavat laulu.

Oluline on märkida, et teemad on uurijatel välja mõeldud. Traditsioonis endas pole sellist teemade kaupa lahterdamist olnud, seos on olnud esinemissituatsiooni ja funktsiooniga. Värvisõnade *hõbe* ja *hõbedane* puhul taandan need ühisele nimetajale *hõbe*. Sarnaselt käitun ka *kuld* ja *kuldne* puhul, mille taandan värvisõnaks *kuld*. Mõne sõnastuse puhul tuleb selgelt esile, kas on mõeldud *kuld* või *kuldne*, kuid on ka neid, mille puhul see nii ilmne pole, mistõttu on mõistlikum need liita ühise värvinime alla. Ka värvisõnad *punane* ja *puna* taandan ühisele nimetajale *punane* eelmainitud põhjusel. Küll aga jätan eraldi näiteks värvisõnad *must* ja *süsimust*, sest nende puhul tuleb erinevus selgelt esile.

5.1. Lüroepilised laulud

Lüroepilistes lauludes oli magistrیتöö eesmärgile vastavas seoses värvisõnu kokku 63 (vt tabel 1). Neist 12 erinevat: *hõbe* (sh *hõbedane*), *kuld* (sh *kuldne*), *punane* (sh *puna*), *vask*, *vahane*, *must*, *sõmerakarva*, *heinakarva*, *valge*, *liivakarva*, *ruuge*, *kullakarva*. Laule oli 27 ning laulud olid pärit 18-st erinevast kohast: Karuse, Halliste, Ambla, Koeru, Audru, Hanila, Kolga-Jaani, Pärnu, Muhu, Karksi, Paide, Tõstamaa, Tartu-Maarja, Haljala, Ridala, Kuusalu, Viljandi, Kadrina. Lisaks oli üks laul märgitud pärinevat Mihkel Veske kogumikust „Eesti rahvalaulud II“ (1883). Teine laul pärineb M. J. Eiseni kogumikust „Eest rahvalaulud“ (1919). Seega on laulude allikaid teatud mõttes kokku 20.

Kõige rohkem värvisõnu oli Karusest ja Hallistest, mõlemast kokku kaheksa. Erinevus on selles, et Karusest oli kaks laulu, Hallistest kolm laulu, mis on ühtlasi selle teema puhul

kõige suurem laulude arv ühest kohast. Teiste kohtade puhul oli värvisõnu viis või vähem, neist Koeru, Ambla, Muhu ja Hanila puhul kaks laulu, teistest kohtadest on materjalis ainult üks laul. Kõige rohkem erinevaid värvisõnu oli Kolga-Jaani laulus, kokku neli: *sõmerakarva*, *liivakarva*, *heinakarva*, *kullakarva*.

Tabel 1. Lüroepilised laulud

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>hõbe</i>	22
<i>kuld</i>	19
<i>punane</i>	9
<i>vask</i>	3
<i>vahane</i>	2
<i>must</i>	2
<i>sõmerakarva</i>	1
<i>kullakarva</i>	1
<i>heinakarva</i>	1
<i>valge</i>	1
<i>liivakarva</i>	1
<i>ruuge</i>	1
Kokku	63

Kõige rohkem, nagu tabelist 1 näha, esines värvisõna *hõbe* (sh *hõbedane*), kokku 22 korda. Värvisõna *kuld* hõlmab ka värvisõna *kuldne*. Ma pole neid eraldi arvestanud, vaid taandanud kirjapildid ühisele nimetajale *kuld*, mida esines lüroepilistes lauludes 19 korda. Eraldi värvinimetajast *kuldne* olen arvestanud värvisõna *kullakarva*. Kuigi värv võib olla sama, siis kirjapildi erinevuse tõttu on tegemist erinevate värvisõnadega, nii nagu ka näiteks *must* ja *süsimust*. *Punane* (sh *puna*) esines kokku üheksal korral. Teisi värvisõnu oli lauludes kolm ja vähem korda. Ainult ühe korra esinesid järgmised

värvisõnad: *sõmerakarva*, *kullakarva*, *heinakarva*, *valge*, *liivakarva*, *ruuge*. Sama värvisõna võis esineda ühes laulus ka mitu korda.

Viires (1983: 291–292) kirjutas oma artiklis, et eesti keeles märgivad värvi sõnad *värv* ja *karva*, kusjuures neist viimane on tulnud loomade värvivarjundite (s.t *karva*) kõrvutamisest. Siinse teema all on *-karva* abil moodustatud värvisõnu neli: *sõmerakarva*, *heinakarva*, *kullakarva* ja *liivakarva*. Ka järgnevate lauluteemade all võib neid kohata, näiteks juba peatükis 5.3 *hõbedakarva*.

Kõige rohkem esines just irreaalmaailmale viitavaid värve, mis on mõistetav, sest tegemist on lüroepiliste lauludega – sisu on eepiline, müütiline, viitab erilisusele. Näiteks Halliste laulus „Kalaneitsi“ on read / *Jalast paisti sulgisukka*, / *sulgisukka*, ***kuldakengä***. / (< Halliste. H II 22, 200/3 (89). 1889.). 'Kuldakengä' võib tõlgendada ilusate, eriliste kingadena, arvestades, et 'sulesukad' on midagi erilist ja peent. Konkreetsetes laulus püüab veli kinni kala, kelle lahti lõikab. Selgub, et kala sees on kalaneitsi. Tegemist on üleloomuliku (irreaalse) neitsiga, kellel võivadki jalas olla sulesukad ja kuldsed (või ka kullast) kingad. Hanila laulus „Peiu laev“ ehib peategelane Ann end aidas: / *pani ta jalga kuldsed kingad*, / ***hõbedased*** *sukakesed*. / (< Hanila. H II 2, 592/3 (746). 1889.). Ka siinpuhul toimib öeldu irreaal- ehk laulumaaailmas paremini. Ideaalis olekski Annil kuldsed kingad ja hõbedased sukad. Laulus „Kuldnaine“ teeb mees endale ideaalse naise: / *Siis tegi kullast naise nuore*, / ***hõbedasta*** *teisepuole*. / (< Muhu. H II 54, 471/2 (170). 1896.). Siinpuhul võib lugeda *kulla* ja *hõbeda* metallideks, kuid sellegipoolest on naine siis ka värvuselt kuldne ja hõbedane. Need värvid viitavad erilisusele, ebatavalisusele, värvidena toimivad paremini laulumaaailmas.

Ühes laulus kasutati sõna *puna*, mis viitab eelkõige elujõulisusele, verele ja tervisele, kuid samas vihjab ta ka nahavärvile, näiteks laulus „Mis mees merest tõuseb?“ kirjeldab vaenelaps, kuidas ta ei läinud naiseks kulda-, hõbe- ega vaskimehele. Kõigi kolme puhul on sarnased read: / *ei minu veri vedanud*, / *ei minu **puna** pugenud*, / *ei minu armud annud ühte*. / (< Koeru. H IV 1, 302/3 (2). 1889.). Lõpuks läheb ta aga õlgedest mehele, sest: / *sellele veri vedanud* / *sellele **puna** pugenud*, / *sellele armud andsid ühte*. / (samas). Seega *puna* võib tähendada punastamist, meeldimise tekkimist, kuid on ikkagi seotud ka sellega, millist värvi nahk (näiteks punastamise tulemusel) muutus. Värvisõna *ruuge* märgib

juuste värvi: / *tooge mulle armas harju tanu / ümber juuste **ruugijate***, / (< Ridala. H II 54, 458/464 (158). 1896.). EKSS (2009) annab *ruuge* vasteks 'tumekollane, (punaka varjundiga) helepruun; rebasekarva).

Välja jäi näiteks Halajala laul „Laevapuu“, milles olid read: / *Noored sõudsid, purjed jõudsid. / Jõua nüüd sinna linna alla, / kust saab poiste portisida, / naiste tanunarmasida, / tütarde **sinekivida***. / (<Haljala. H II 46, 315/6 (18). 1894.). Sõnal 'sinekivi' on kaks tähendust. Esiteks võib see tähendada indigot, teiseks aga sinist värvi (kallis)kivi (EKSS 2009). Viires (1983: 299) kirjutab, et indigo ehk *sinekivi* ehk *potisinine* tõrjus alates 17. sajandil keskpaigast välja sinerõika ning muutus üheks armastatumaks värviks Eestis. Seega *sinekivi* tähistab pigem sinist värvi. Kuivõrd on see aga naisega seotud? Näiteks lõngade puhul olen arvestanud seose neiu või naisega piisavalt tugevaks (näiteks veimevaka tegemine) ning jätnud materjali hulka. Põhimõtteliselt võiks siis ka *sinekivi* sobida. Teisalt muudab kõhklevaks see, et *sinekivi* puhul ongi tegemist värviga, millega saab riideid värvida. Lõng seevastu on materjal, mis on juba värvitud või on mingit värvi. Sõna 'sinekivi' on kasutatud ka teiste teemade lauludes, kuid olen ka nendel puhkudel laulu materjalist välja jätnud.

Halliste laulus „Suur tamm“ kutsub vend oma õde tamme raiumisele appi. Õe poole pöördub ta järgmiselt: / *"O mu sirgepää sõsare, / **vahapäine** sõtsikene!* / ja hiljem uuesti / *O mu sirgepää sõsare, / **vahapäine** sõtsikene!* / (< Halliste. H II 5, 13/15 (8). 1883.). „Väike murdesõnastik“ (1996) annab *vahane* tähenduseks „rebu kollane“, EKSS (2009) ka „vahakarva, vahajas“, kus näitefraasina on toodud „Vahased juuksekahlud, lokid“. Seega on *vahane* samuti värvisõna, olen kaasanud selle ka teiste teemade puhul materjali. Fraasis „kõllajuusta“ on samuti värvinimi – *kollane*, mille murdeline variant on *kõllane*.

5.2. Laulud laulust ja laulikust

Selle teema värvisõnad olid pigem seotud lauljaks olemisega kui sellega, et laulik on naissoost. Otsustasin sellised laulud välja jätta, sest värvisõna seos oli tugevam lauliku oskuste või muredega (vt peatükk 2 Mustjala laulu näide). Samamoodi käitusin ka kuduja ameti puhul, näiteks Kihnu laulus „Laulust hobu“ oli rida: / *kudujale **kuldamõeka*** / (<Kihnu. RKM II 27, 534/5 (32). 1948.), milles 'kuldamõeka' on tihedamalt seotud

kuduja ametiga. See mõjutas ka värvisõnade sagedust – sagedus langes 49-lt värvisõna esinemiselt 6-le. Kokku oli kolm erinevat värvisõna (vt tabel 2).

Tabel 2. Laulud laulust ja laulikust

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>kuld</i>	4
<i>sinine</i>	1
<i>punane</i>	1
Kokku	6

Laule oli kokku viis, igaüks erinevast kohast: Haljala, Kihnu, Jüri, Saaremaa ja Väike-Maarja. Vaid ühes laulus – Haljala laul – esines kaks värvisõna: *kuldne* ja *sinine*. Ülejäänutes oli vaid üks värvisõna. Kõige sagedasem värvisõna oli *kuld*, mida esines neli korda. Nii *sinist* kui ka *punast* oli vaid üks kord. *Punane* esineb laulus sõnana *puna*: / *Ilu kannan kaasassana*, / ***puna*** põllepaeladessa, / (< Väike-Maarja. H II 11, 363/4 (139). 1889.). Selles laulus ilmneb ilu ja puna kõrvutamine paralleelvärssides, kuid siiski säilib ka seos punase värviga – ilu on seotud elujõulisusega, elujõulisust võib seostada punaste põskedega, seevastu kahvatu jume seostub haigusega.

Haljala laulus „Laulan lapsest“ on read: / *pärgan pää ja solgen rinda*, / *kellel õlgan kuldajuuksed*, / *seljas seelik kammellaadi*, / *jalgas sukad siniviirul*, / *kättes kiilad kalmukindad*. / (< Haljala. H III 2, 353 (11). 1891.), kus *kuld* märgib juuste värvi ja *sinine* sukkade värvi. Riitusesemed viitavad sellele, et laulik laulab tüdrukust. Värvisõna *kuld* on kasutatud ka Kihnu, Saaremaa ja Jüri laulus, millel sarnane sisu. Toon näitena eelmainitud Kihnu laulu, milles read: ***kullakarralõ*** kuduja, / *kudujalle kuldamõeka*, / (< Kihnu. RKM II 27, 534/5 (32). 1948.), kus laulja laulab sellest, kuidas ta laulab kullakarrale kuduja, kudujale kuldmõõga. Põhjendasin eelnevalt, miks 'kudujale kuldamõeka' ei ole piisavalt tugeva seosega, et arvesse minna. Seevastu 'kullakarralõ kuduja' viitab eseme tootmisele, mis tundub mulle intuitiivselt rohkem seotud tegelasega, siinpuhul seega on kuduja eeldatavasti naissoost. Kui 'kuldamõeka' on vahend, siis

kuldne kard on tulemus, mille valmimise põhjustab kuduja. Nagu öeldud peatükis 5.1, arvestan lõngade värvused materjali hulka.

5.3. Laulud loodusest ja loomadest

Laulud loodusest ja loomadest teema all esines otsitud seoses värvisõnu 20 korral, neist seitse erinevat värvisõna: *punane* (sh *puna*), *valge*, *hõbedane*, *hõbedakarva*, *ruuge*, *päevakarva*, *taevakarva* (vt tabel 3). Laule oli kokku seitse, kõik erinevatest kohtadest: Ambla, Harju-Jaani, Kadrina, Kose, Nõo, Põide ja Saarde.

Tabel 3. Laulud loodusest ja loomadest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	11
<i>valge</i>	4
<i>hõbedane</i>	1
<i>hõbedakarva</i>	1
<i>ruuge</i>	1
<i>päevakarva</i>	1
<i>taevakarva</i>	1
Kokku	20

Kõige sagedasem värvisõna oli *punane* (sh *puna*), kokku 11 korda. Sageduselt järgmine oli *valge*, ülejäänud värvisõnu esines vaid üks kord. Eraldi olen arvestanud *hõbedane* ja *hõbedakarva*, samadel põhjustel nagu magistritöös eelnevalt *kuld* ja *kullakarva*. Kõige rohkem erinevaid värvisõnu oli Kadrina laulus, kokku neli: *taevakarva*, *päevakarva*, *hõbedakarva*, *hõbedane*. Kose laulus oli kaks värvisõna, neist *puna* esines kolmel korral ja *valge* kahel korral. Nõo laulus esines *puna* neljal korral.

Kadrina laulus „Paista, päev!“ kutsuti üles päikest paistma: / *Paista minu pärja peale*, / *hõbedase puari peale*, / *äestaja äkke peale* / ja hiljem / *kündijal kübar punane*, / *minul pärg päevakarva*, / *otsa iest hõbedakarva*, / *tagant pitsid taevakarva*. / (< Kadrina. EÜS

VII 414 (183). 1910.). Kõigepealt on värvid seotud minategelasega, kes laulab. Pärja järgi on aru saada, et tegemist on naissoost tegelasega. Kuna laulu puhul on tegemist soovimisega, siis kuuluvad värvid *päevakarva*, *hõbedakarva* ja *taevakarva* rohkem irreaalmaailma. Eeldusel, et kündija on naissoost, sobib valimisse ka rida 'kündijal kübar punane', samas ei saa selles kindel olla, mistõttu olen värvisõna punane välja jätnud.

Kahtlusi tekitas näiteks Põide laul. Kõigepealt esitatakse laulus küsimused / *mis seal pitkile linula*, / *mis seal **valgila** raela*, / *mis seal kõrgila kübaral*. /, seejärel antakse vastused esitatud küsimustele / *naised pitkila linula*, / *neiud **valgila** raela*, / *mehed kõrgila kübaral*. / (<Põide. H II 35, 344/5 (201). 1892.). Esiteks, kas tuleks arvestada ka küsimust, sest see annab vihje, või tuleks jääda ainult vastuse juurde. Teiseks tekitab kahtlust aga see, kas 'valge krae' valge viitab värvile või tähendab puhast, kena või head. Võttes arvesse, et naistel on pikad linad ja meestel kõrged kübarad, siis võiks ka valge krae olla midagi erilist, tavalisest olukorrast erinevat. Siinpuhul olen otsustanud jätta laul valimisse, eeldades, et krae ongi valget värvi.

Kõhklusi tekitasid ka laul, mille paralleelvärssides esineb *puna* ja *valge*. Selline oli Kose laul „Ära puhu puna!“: / *Ju **puna** minust pugenud*, / *ju **valge** minust vajunud*. / ***Puna** läinud puude peale*, / ***valge** rehevarda peale*, / (< Kose. H III 3, 459 (2). 1888.). Ühelt poolt on sõna *puna* puhul mõeldud tervist, elujõudu, teisalt võib seostada *puna* ka põskede punaga. Tuul on puhunud ning nüüd on minategelane kahvatu. Seega saab seostada *puna* värviga. Paralleelvärsi kaudu on *puna* seotud ka värvisõnaga *valge*. *Valge*, nagu *puna*, tähistab siin ka ilu, kenadust. Kui see seostada jällegi elujõuga, võib mõlemad lugeda siiski värvideks, mis viitavad naha (tervele) värvusele. Tiiu Jaago on *puna* ja *valge* kasutuse kohta laulus öelnud, et nende koosinemine võib viidata „laulu minategelase töös ja külmas taanduvale tervisele“ (Jaago 2016: 11). Seega on hea tervise vastukaaluks (s.t kehva tervise näitajaks) võiks olla *sinine* värv ehk värv, mis jääb alles, kui nii *puna* kui ka *valge* kaovad. Kui värvisõna *puna* ei toetaks oma kohaloluga *valge* mõistmist, oleks *valge* tähendus pigem ikkagi 'kena'. Siinpuhul sobib *valge* siiski valimisse.

5.4. Laulud pühadest ja lõbustustest

Laulud pühadest ja lõbustustest teemas esines värvisõnu 70 korda, neist 11 erinevat värvisõna: *punane, sinine, hõbe, kuld, valge, must, vask, hall, maksakarvaline, süsimust, roheline*, mis on esitatud tabelis 4. Laule oli kokku 36. Kohti oli 25: Halliste, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja, Haljala, Iisaku, Risti, Paistu, Kose, Kolga-Jaani, Vigala, Kursi, Kihnu, Suure-Jaani, Häädemeeste, Järva-Madise, Tõstamaa, Ambla, Pöide, Pilistvere, Harju-Jaani, Audru, Saarde, Reigi, Lihula, Märjamaa.

Kõige rohkem värvisõnu oli Halliste lauludes, neid oli kokku viis. Seevastu Viru-Jaagupist oli vaid üks laul ja kokku kuus värvisõna. Väike-Maarjast oli kolm laulu, värvisõnu esines kuus korda. Kolm laulu oli veel ka Haljalast ja Ristist, kaks laulu Paistust ja Pöidest. Ülejäänud kohad olid esindatud ühe lauluga.

Tabel 4. Laulud pühadest ja lõbustustest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	17
<i>sinine</i>	12
<i>kuld</i>	12
<i>hõbe</i>	11
<i>valge</i>	7
<i>must</i>	3
<i>hall</i>	3
<i>maksakarvaline</i>	2
<i>vask</i>	1
<i>süsimust</i>	1
<i>roheline</i>	1
Kokku	70

Kõige rohkem esines värvisõna *punane*, kokku 17 korda. Natuke vähem oli värvisõnu *sinine*, *kuld* ja *hõbe* (vastavalt 12, 12 ja 11 korda). Sageduselt järgmine on *valge* seitsme esinemisega. Ülejäänud värvisõnu esines kolm ja vähem korda, neist *süsimust*, *vask* ja *roheline* mõlemad vaid ühe korra. Ainsaks *-karva* abil moodustatud sõnaks on *maksakarvaline*, mis tähendab „maksa värvi tumepruuni“ (EKSS 2009). Värvisõna *kuld* esines ka metafoorselt, näiteks / *kardavad kullad kuluma*, / *hõbehelmed oigenema*, / (<Väike-Maarja. H II 11, 268 (28). 1889.), mispuhul on tegelikult mõeldud kuldseid ehteid.

Kõhklusi tekitas selliste laulude kaasamine, kus on naistegelase seos voodiriietega – padjad, linad, tekid. Näiteks Iisaku laulus „Mardisandi laul“ on neljal korral kasutatud värvisõnu just selles kontekstis: *tõuse üles voodiest*, / *lina valgede vahelta*, / *sinise sõva seesta!* / (< Iisaku. H III 1, 493/500 (1). 1890.). Hiljem korratakse samu ridu veel. Erinevus on selles, et alguses pöörduvad mardisandid peretütre, pärast aga perenaise poole. Arvestasin need juhud materjali hulka ning käitun samuti teiste teemade puhul, kuigi tegelikult saaks kahelda selles, kuivõrd tugev seos naissoost isikuga ikkagi on. Samas laulus soovib mart (s.t mardisant) perepojale hobused ja jätkab: / *iga tükule sadula*, / *sadulale saksa poisid*, / *saksa poisile kübarad*, / *kübarale kuldakroonid*, / *kuldakroonile kudujad*, / (samas). Lähtusin sellest, et kudumine on naiste valdkond, seega on seos ka naisega (vt ka peatükk 5.2 Kihnu laulu analüüs). Kuduja küll koob 'kuldakrooni' kübarale, kuid kübar saab kokkuvõttes saksa poisile.

Ka Audru ja Halliste laulu puhul tekkis samasugune kõhklus voodiriiete ja naistegelase seose suhtes. Audru laulus „Mardisandi laul“ olid read / *sulepatjade seasta*, / *valge linade vahelta*, / *kirju teki keske'elta!* / (<Audru. H III 13, 331/6 (1). 1891.). Halliste laulus, mis kandis sama pealkirja, on sarnane sõnastus: / *tõusu üles voode'esta*, / *valge linade vahelta*, / *kirju tekke keske'elta!* / (<Halliste. H , Kase 52/6 (177). 1868.). Kusjuures mõlema laulu puhul nimetatakse lisaks naistegelasele ka meestegelane. Audru laulus olid read suunatud korraga peremehele, perenaisele, peretütrele ja perepojale, Halliste laulu puhul nii peremehele kui ka perenaisele. Audru, Halliste ja Iisaku lauludes esinenud värvisõnade *valge* ja *sinine* (viimane neist vaid Iisaku laulus) seoses naistegelasega võib kahelda. Samuti tekib küsimus selle kohta, kuivõrd on valgete linade motiiv seotud maagilise

elemendiga ja rituaalsusega, sest tegemist on spetsiifilise tähtpäeva lauludega. Siinpuhul arvestan värvisõnad materjali hulka. Valgete linade mainime on ka Helme laulus „Orja hool“ peatükis 5.8.

Kõige rohkem segadust valmistas Väike-Maarja laul „Mis kiigelt paistab“, kus lauldakse, et kiigelt nähti õunapuud, millel kolm oksa, kolm õit ühel oksal, kolm õuna õie peal. Üks nendest õuntest on meeste õun, teine naiste õun, kolmas on „hella enese õuna, miska petan peigusida“, seega peategelane on naissoost. Kas õuna ja naise seos on piisavalt tugev, et arvata laul materjali hulka? Värvisõna kuld esines kaks korda, kuid valimis arvestasin ainult üht korda, jättes välja rea „kolmas kullal kirjutatud“ – rida kirjeldas õuna, seal oli seos neiuga veel teadmata. Samuti polnud seal võimalik aimata, et õunal võiks olla seos neiuga. Esitan väljavõtte laulust konteksti andmiseks:

Kolm oli oksa õunapuus,
kolm on õita oksa peal,
kolm on õuna õie peala.
Üks on mekitud meella,
teine vaksitud vahalla,
kolmas kullal kirjutatud.
Mis on mekitud meella -
see'p on meie meeste õuna;
mis on vaksitud vahalla –
see'p on meie naeste õuna;
mis on kullal kirjutatud –
see hella enese õuna,
miska petan peigusida,
nopin noorida mehida.

Väike-Maarja. H II 11, 590 (13). 1889.

Üheks kõhkluskohaks on laulud, kus kiik nõuab asju või kiigele viiakse asjad, kusjuures andjad või viijad on neiud. Näiteks Kose laulus „Kiik kiunub kindaid“ nõuab kiik järgmiseid asju: / *aluslaud tahab andeida, / sammas **sini** säärepaulu, / päälispuu punapanimid.* / (< Kose. H II 37, 431 (10). 1892.). Samu ridu korratakse hiljem

sarnaselt, juba selles vormis, et kui vennad võtavad naise, siis kiik ka need asjad saab. Siin on värvisõnadel seos vennanaisega kui naissoost tegelasega.

Mõnede laulude puhul tekkis kahtlus, kas värvisõna võiks materjali hulka arvata või on tegemist juba fraasilise poeetilise sünonüümiga. Selliseid laule oli kolm, kõik pealkirjaga „Leigarimäng“ (kuuluvad teema „Laulumängud“ alla). Neist kahe laulu – Kolga-Jaani ja Häädemeeste – sisu on see, et leigar tahab oma teenete eest vastutasuks neidu. EKSS (2009) annab 'leigar' vasteks „endisaegne mängumees, (ränd)moosekant“. Kolga-Jaani laulu esimene värvisõnu sisaldav koht on järgmine (väljavõte laulust ümbritseva kontekstiga)

Egä ma hooli kullastagi
egä ma hooli hõbedasta,
ei soovi siidi, sametida,
ei püüa pauda, sõlge rinda.
Ma ju nõuan neitsikesta,
neitsikesta noorekesta,
tahan kangaste kuduajat,
hõbelõnga lõksutajat,
vaskivarva veeretäjät,
paberise paugutajat;
...

Kolga-Jaani. J. Hurt, Vana Kannel II. Tartu 1886, lk. 267/9 (nr. 368B).

Kolga-Jaani laul jätkub sellega, et leigar saab endale neiu: / *Mina sain neitsikese, / neitsikese noorekese, / sain kangaste kuduaja, / **hõbelõnga** lõksutaja, / vaskivarva veeretäjä, / paberise paugutaja.* / (< Kolga-Jaani. J. Hurt, Vana Kannel II. Tartu 1886, lk. 267/9 (nr. 368B).). Esialgu tundub, et 'hõbelõnga lõksutaja' on justkui poeetiline sünonüüm. Juhan Peegli sõnastikus (2004) pole seda samuti mainitud. Nagu öeldud, arvestan magistritöösse naissoost isiku seose lõngadega, mistõttu on lõngade värv kaudselt naissoost tegelasega seotud. Kontekstist tuleb välja, et 'lõksutaja' on naissoost, seega on hõbelõngad temaga seotud.

Häädemeeste laulus on sarnaselt Kolga-Jaani laulule kõigepealt nõudmine, siis saamine: / *ma paluks pooliaajat, / **kullakõrdi** kuduja / ja siidilõnga sõlmijat. / ja seejärel / ma sain pooliaaja, / **kullakõrdi** kuduja, / siidilõnga sõlmija. /* (< Häädemeeste. H II 23, 618 (8). 1889.). 'Kört' tähendab nii „Väikse murdesõnastiku“ (1996) kui ka EKSS (2009) andmetel seelikut. Ka Häädemeeste laulu puhul võib tinglikult 'kullakõrdi kuduja' olla lihtsalt sünonüüm neiu kohta, kuid ikkagi on kuldne seelik seotud neiu endaga. Seega lähevad mõlemad laulud arvesse.

Risti samateemalises laulus, kui öeldakse, et tasuks pole anda kulda, hõbedat ega juua pakkuda, vastavad leigarid ehk tulijad järgmiselt: / *Ei meie hooli õlle pärast, / veel ka vähem viina pärast, / ei meie hooli kulla pärast, / veel vähem aga hõbedast. / Me tahame noorta neidud saada, / endile nooreks leigariks. /* (< Risti. ERM 37, 5/6 (1). 1888.). Selle peale läheb üks küsijatest tulijate poolele üle (laul on jagatud osadeks, iga osa vahel kommentaar, mis laulmise juures toimub). Seega neidu ei taheta mitte abiellumise pärast, vaid hoopis selleks – nagu laulust välja tuleb –, et üks leigar tekiks juurde. Sellise muutuse peale laulavad leigarid, sh uustulija: / *Sain, sain, sain siidisõrme, / siidisõrme, vöökuduja, / paberite paugutaja, / lau lõnga laskeja, / ja keeru lõnga kedraja, / **kullakanga** kuduja, / lõuetlõnga lõksutaja. /* (< Risti. ERM 37, 5/6 (1). 1888.). Kusjuures laulu jätkatakse seni, kuni kõik lõpuks leigarite hulgas. 'Kullakanga kuduja' tähendab neidu, kuid kuldne kangas on seotud neiuga – neiu koob ise kanga, toodab selle, seega magistritöö eesmärgile vastav seos on olemas.

5.5. Laulud tööst ja töötegijast

Värvisõnu esines teema all laulud tööst ja töötegijast 35 korda. Erinevaid värvisõnu oli kokku 12: *kuld, hõbe, punane, kollane, vask, roheline, valge, tina, sinine, must ja vahane* (vt tabel 5). Laule oli kokku 23. Laulud on pärit 17 erinevast kohast: Hargla, Karksi, Kuusalu, Muhu, Paistu, Äksi, Helme, Koeru, Vändra, Väike-Maarja, Jõhvi, Suure-Jaani, Viljandi, Põltsamaa, Haljala, Pühalepa, Pärnu.

Kõige rohkem värvinimesid esines Muhu ja Paistu lauludes, mõlemal kaks laulu ja viis värvinime. Erinevaid värvinimesid oli Muhu lauludes kolm – *hõbe* ja *hall* ühes laulus, *must* teises laulus. Seevastu Paistu lauludes oli kokku viis erinevat värvinime – *kuld*,

vask ja *tina* ühes laulus, *vahane* ja *kollane* teises laulus. Teistest kohtadest oli neli ja vähem värvinime. Kaks laulu oli veel ka Karksist, Haljalast, Väike-Maarjast ja Põltsamaalt, ülejäänud kohtadest oli vaid üks laul. Ühes laulus oli maksimaalselt neli värvinime. Üldiselt oli laulus vaid üks värvinimi – 15 juhul 23-st.

Tabel 5. Laulud tööst ja töötegijast

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>kuld</i>	11
<i>hõbe</i>	5
<i>punane</i>	5
<i>kollane</i>	3
<i>vahane</i>	2
<i>hall</i>	2
<i>vask</i>	2
<i>roheline</i>	1
<i>sinine</i>	1
<i>valge</i>	1
<i>tina</i>	1
<i>must</i>	1
Kokku	35

Kõige rohkem esines siinse teema all värvisõna *kuld*, kokku 11 korral. Peaaegu poole vähem esines värvisõna *hõbe* ja *punane*, mõlemat viis korda. Ülejäänud värvisõnu esines lauludes neli ja vähem korda, neist neli värvisõna olid sellised, mida esines ainult üks kord: *roheline*, *valge*, *sinine*, *tina* ja *must*.

Kõhkluskohti oli ehk vähem kui teiste teemade puhul, kuigi mõned siiski jäid. Näiteks Muhu laulus „Küllap väli väheneb“ on read / *vanad naiesed*, *valjud naesed*, / *mustad* kulmud, *kurjad naesed*! / (<Muhu. J. B. Holzmayer, Osiliana II. Dorpat 1872,

lk. 106.), kus 'mustad kulmud' viitabki eelkõige sellele, et tegemist on kellegi kurjaga. Samas võib käsitleda ka nõnda, et tumedate kulmudega inimene tundub kurjem ning sellest ongi tulnud seos mustade kulmude ja kurjaks olemise vahel. Seega säilib ikkagi viide kulmude värvile, mis toimib paremini irreaalmaailmas ja metafooriliselt. Kui aga arvestada rida tervikuna – *mustad kulmud, kurjad naesed!* –, tuleb arvesse võtta ka 'kuri' tähendust. Kristiina Ross (2014: 64) on kirjutanud eesti sõnast 'kuri', mis algselt pole tähendanud õelat ega halba, vaid mille algne tähendus on olnud ilmselt 'vilets, kehv'. Paljudes läänemeresoome keeltes on tähendus siiani 'vilets, kehv' (EES 2012). Sõna 'kuri' on oletatavasti seotud etümoloogiliselt sõnaga *kura* 'vasak' (samas), mis soome keeles tähendab 'pori, muda, sopp' (Ross 2014: 64). Seega ka fraas 'mustad kulmud' võib viidata viletsusele, mis on loogiline, sest eelnenud reas on mainitud vanu naisi. Võimalik tõlgendus oleks veel see, et vanad naised on värvist ära, seega musta ja pori värvi (vastupidiselt punasele ja valgele, mida neidude ja naistega seostatakse).

Värvisõna *vahane* esineb kahes laulus: Paistu laulus „Kellele murrame oksti“ ja Karksi laulus „Neiud otsivad värvitaimi“. Paralleelvärsid annavad vihje selle kohta, et *vahane* ikkagi on värvinimi: / *kõiguti kõllajuussit*, / *vaputi päädä vahasta*, / (< Paistu. H I 7, 438 (12). 1894.) ning Karksi laulus / *vapudi vahapäädä*, / *kõigudi kõllajuusta*, / (< Karksi. E 51944/4 (15). 1889.). Nende laulude toel sain kinnitust ka teiste teemade laulude jaoks (*vahase* kohta kirjutasin ka peatükis 5.1). *Vahane* tähendab vaha värvi, kollakas. Fraasis 'kõllajuussit' (või 'kõllajuusta') on samuti värvinimi – *kollane*, mille murdeline variant on *kõllane*.

Ka selle teema all oli mõnedel värvinimedel metafooriline tähendus, näiteks *kuld* märkis kuldseid ehteid või vöösid (teemas laulud tööst ja töötegijast esines samuti nõnda, näiteks tähistas *kuld* sõrmust), *tina* samuti ehteid, mis kas tinast või tinakarva – mõlema variandi puhul säilib värvi tähendus. Üheks selliseks oli näiteks Paistu laul pealkirjaga „Siin on ilus õitsipaik“, milles olid järgmised read: / *Narva näidised tuleve*, / *kulda neil ümmer kohisi*, / *vaski neil ümmer vabisi* / *tina neil ümmer tilisi*. / (< Paistu. H III 6, 742/3 (7). 1890.). Konkreetse laulus on sellised metafoorilisi sõnu kolm: *kuld*, *vask*, *tina*. Siinpuhul tähendasid need sama värvi ehteid.

Lõngade kohta oli selle teema all Väike-Maarja laul „Ma oleks värvind“, kus minategelane pakub, et oleks võinud ise neiu lõngad värvida, sest / *Mul on kodu kollapütti, / väravas on värvipütti, / o'a majas moarjapotti.* / (<Väike-Maarja. H II 12, 316 (130). 1890.). Niimoodi aga ei läinud ning nüüd on neiu lõngad koledad: / *Siga sul sirsanud sinista, / hobu pursanud punasta, / kits on kollast kibrustanud.* / (samas). Samasugune laimav motiiv on ka peatükk 5.11 pulmalauludes. Siiski pulmalauludes ei käi värvisõnad mitte lõnga, vaid veimevaka esemete kohta. Näiteks on pulmalaulude teema all Kursi laul, kus *kollane* värv seostatud koera, mitte kitsega, nagu seda on Väike-Maarja puhul.

5.6. Laulud elu hoolest ja murest

Värvinimesid esines lauludes elu hoolest ja murest teema all 29 korda. Neist erinevaid värvinimesid oli 13 ning need on järgmised: *kuld, kullakarvaline, must, ruuge, valge, punane, sinine, lumivalge, verev, hõbe, piimakarvaline, meevahane* ja *tukukarvaline* (vt tabel 6). Laule oli 20, kokku 17-st erinevast kohast, milleks olid Ambla, Haljala, Harju-Jaani, Järva-Jaani, Kadrina, Kihnu, Kuusalu, Paistu, Põltsamaa, Pühalepa, Sangaste, Türi, Vaivara, Vigala, Viljandi, Võnnu, Väike-Maarja. Kaks laulu oli esindatud Kadrinast, Haljalast ja Väike-Maarjast, ülejäänud kohtade puhul on valimis üks laul. Korraga oli laulus kolm või vähem värvisõna. Näiteks Vaivara laulus olid värvisõnad *meevahane, piimakarvaline* ja *ruuge*, seevastu Järva-Jaani laulus oli vaid üks värvisõna *sinine*. Mõlemate puhul esinesid värvisõnad laulus ühe korra.

Tabel 6. Laulud elu hoolest ja murest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>kuld</i>	8
<i>must</i>	5
<i>ruuge</i>	4
<i>meevahane</i>	2
<i>valge</i>	2

<i>kullakarvaline</i>	1
<i>punane</i>	1
<i>sinine</i>	1
<i>lumivalge</i>	1
<i>tukukarvaline</i>	1
<i>verev</i>	1
<i>hõbe</i>	1
<i>piimakarvaline</i>	1
Kokku	29

Kõige rohkem esines värvisõna *kuld*, kokku kaheksa korda. Ülejäänud värvisõnu esines viis ja vähem korda. Neist ühe korra esinesid lauludes kaheksa värvisõna: *kullakarvaline*, *punane*, *sinine*, *lumivalge*, *tukukarvaline*, *verev*, *hõbe* ja *piimakarvaline*. Kõige huvitavam värvisõna on *tukukarvaline*, mis esines Ambla laulus „Ei hooli laitmise“: */sial hulgun unenäula, / käin **tukukarvaline**. /* (< Ambla. H II 14, 35/6 (47). 1888.). *Tukukarvaline* tähendab unenäo ehk tukkumise värvi, sama värvi nagu tukuline ehk magaja.

Põltsamaa laulus pealkirjaga „Neidu laimatakse“ kirjeldab tütar emale seda, et temast räägitakse jutte, mis pole tõesed: */ Jutt tehti juhuste peale, / heli mo enese peale, / vale **valge** särgi peale. /* (< Põltsamaa. H I 2, 271 (6). 1889.). Eelkõige mõeldakse seda, et vale tehti alusetult, seega 'valge särgi peale', n-ö puhtale lehele, valge särk valetati seega mustemaks, mustati. Teisalt saab *valge* tähendada ka särgi värvust, sest igapäevane riietus oli enamjaolt linasest materjalist, seega valget värvi.

Pealkirjaga „Naine saadab vargile“ on materjali hulgas kaks laulu – üks Vigalast, teine Pühalepast –, mille paralleelvärsid on sarnased. Neis kurdab mees seda, et võttis liiga vara endale naise: *Võtsin vara valge naese, / **mustakulmu** kurja naese. /* (< Vigala. H II 20,292/3 (18). 1889.) ja *Vara mina võtsin valge naise, / **mustakulmu** kurja naise. /* (< Pühalepa. H II 6, 15 (21). 1890.). Siinpuhul pole ma arvestanud värvisõna *valge*

kummalgi juhul, sest mulle tundub, et see ei tähenda mitte värvi, vaid muud omadust – puhtus, headus vm. Kui oleks lisaks *valgele* olnud ka *punane*, võinuks kindlamalt öelda, et võib täheldada ka värvi tähendust. Fraas 'mustakulmu' võib viidata sellele – nagu ka peatükis 5.5 Muhu laulu analüüsis välja tõin –, et mustad kulmud tunduvad rangemad või viidatakse hoopis sellele, et naine oli vilets – saadab vargile. Samas, irreaalmaailmas ongi võivadki kurjal naisel olla tumedamad, mustad kulmud.

Eriti tekitasid kahtlusi laulud, kus nutmise paralleelvärsiks oli kulmude kuldne tilkumine, neid laule oli kokku neli. Näiteks Türi laulus „Pisarate veeremine“ on järgmised read: / *paled laskvad laine'eida*, / *kulmud kullatilke'eida*. / (<Türi. H II 13, 658 (16). 1889.). Irreaalmaailmas, s.t kujutluses, võivadki pisarad olla kuldset värvi. Ilmselt on tahetud anda edasi olukorra tõsidust, mistõttu ka n-ö kuldsed ehk väärtuslikud pisarad.

Kolm laulu on pealkirjaga „Hool ja mure“. Lauludes kirjeldab tegelane, kuidas ta rutjub kahetsusest oma juuksed. Eldan, et tegelane on naissoost, võttes arvesse, et enamjaolt on lauljad naised (kuid mitte alati!) ja mainitud on juukseid. Näiteks Kuusalu laulus on read: : / *ma kahetsen – katkun kaela*, / *rutjun ruugejad juuksed*, / *vajutan mievahased*. / (<Kuusalu. EÜS VIII 1983/4 (260). 1910–11.). Vaivara laulus on jällegi read / *Ma muretsen – murran meele*, / *ma kahetsen – katkun kaela*, / *rudjun ruugedad juuksed*, / *vanutan meevahased*, / *pleegin piimakarvalised*. / (<Vaivara. H II 7, 165/6 (48). 1889.). Vaivara laul oli üks neist, kus kõige rohkem värvisõnu laulus korraga. Haljala laulus on ruugete juuste rutjumist mainitud nii laulu alguse poole kui ka lõpus: / *Muretsen mina – murran meele*, / *kahetsen mina – katken kaela*, / *rutjun ruugedad juuksed!* / ja lõpus samamoodi / *muretsen mina – murran meele*, / *kahetsen mina – katken kaela*, / *rutjun ruugedad juuksed*. / (<Haljala. H I 5, 49/50 (87). 1892–94.)

Välja jäid laulud, kus kasutatud väljendit 'must meel', s.t miski on meele mustaks teinud. Nende puhul ei tunneta ma värvitähendust. Näiteks Haljala laul pealkirjaga „Hool ja mure“, kus on read *mure mind möögib, leina leegib*, / *mure mind möögib mustaesta*, / *leina leegib valge'esta*, / (< Haljala. H I 5, 49/50 (87). 1892–94.). *Valge* ja *must* on äärmused, mistõttu tundub nende ridade tähendus see, et tegelane on vaevatud ja muserdatud, samas värvidega pole midagi pistmist. Isegi irreaalmaailmas on kirjeldatu

liiga abstraktne – peategelane on korraga must ja valge. Seetõttu otsustasin sellised juhud nii selle teema kui ka teiste teemade puhul materjalist välja arvata.

5.7. Laulud sõjast ja nekrutist

Teema all laulud sõjast ja nekrutist leidsin ainult ühe magistritöö eesmärgiga sobiva laulu. Laul on Saarest ja pealkiri on „Noorelt sõtta – vanalt tagasi“. Ainus värvisõna on *punane*, mida esines laulus kaks korda liitsõnalises epiteedis *punapalge*. Esitan laulu tervikuna:

Läksin nooren' ma sõdaje,
veeresin ma Venemaale,
poisikene, Poolamaale.
Kodu jäi kuuske kurtamaie,
emalepik leinamaie,
neiu maha naaresmaale,
punapalge piigakene.
Tulli vanan' ma tagasi!
Allep' kurti siigi kuuske,
allep' leinas siigi leppa,
allep' naaris siigi neidu,
punapalge piigakene,
kes mind mängit männikusse,
kõre kuuskede siana,
vahepuide vahena,
kena kaske keske'ella!

Saarde. H II 24, 849/50 (7). 1889.

Fraas *punapalge* viitab piiga põskede punale, rohkemal või vähemal määral ülekantult ka neiu noorusele, sest ka peategelasest noormees räägib sellest, kuidas ta just noorelt läks sõtta ja naasis vanalt. Naasmise kohta on muuhulgas read: / *Tulli vanan' ma tagasi!* / *Allep' kurti siigi kuuske*, / *allep' leinas siigi leppa*, / *allep' näaris siigi neidu*, / ***punapalge*** *piigakene*, / (< Saarde. H II 24, 849/50 (7). 1889.), kus peategelane meenutab, et alles kurtis kuusk, leinas lepp, naeris punapalgeline neiu.

5.8. Laulud ühiskondlikest vastuoludest

Siinse teema all esines värvisõnu 84 korda. Neist erinevaid värvisõnu oli 15, milleks olid järgnevad: *valge, punane, sinine, kuld, kullakarvaline, hõbe* (sh *hõbedane*), *hall, ruuge, pruun, verev, kurjakarvaline, põdenekarva, laasikarvaline, maksakarva, meevahane* (vt tabel 7). Laule oli kokku 37.

Laulud olid kokku 30 erinevast kohast: Audru, Haljala, Hanila, Harju-Jaani, Helme, Juuru, Jõhvi, Järva-Jaani, Jüri, Kadrina, Karksi, Karuse, Kihnu, Kose, Kuusalu, Lüganduse, Muhu, Märjamaa, Otepää, Sangaste, Tartu-Maarja, Tarvastu, Tori, Vigala, Viljandi, Viru-Jaagupi, Viru-Nigula, Võnnu, Vändra, kusjuures ühe laulu puhul oli märgitud kaks kohta – Urvaste ja Karula. Eeldan, et see tähendab, et sama laul on mõlemast kohast kirja pandud, seega võib tegelikult lugeda kokku 31 erinevat kohta ja vastavalt 38 erinevat laulu. Kui arvestada mõlemad kohad, tuleks sel juhul arvestada ka vastavaid värvisõnu topelt, nendeks on *verev* ja *must* (fraasist *mustakulmu*). Materjalis arvestan siiski ühekordselt. Üldine trend oli üks laul koha kohta, erandiks Helme, Kose, Kuusalu, Vigala ja Viru-Nigula, kust oli kaks laulu, ja Jõhvi, kust oli kolm laulu.

Tabel 7. Laulud ühiskondlikest vastuoludest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>valge</i>	19
<i>punane</i>	19
<i>sinine</i>	11
<i>kuld</i>	6
<i>hõbe</i>	6
<i>hall</i>	3
<i>kullakarvaline</i>	3
<i>kurjakarvaline</i>	2
<i>põdenekarva</i>	1
<i>ruuge</i>	1

<i>pruun</i>	1
<i>verev</i>	1
<i>laasikarvaline</i>	1
<i>maksakarva</i>	1
<i>meevahane</i>	1
Kokku	85

Kõige rohkem oli lauludes värvisõnu *valge* ja *punane* (mõlemat kokku 19 korda), peaaegu poole vähem *sinine* (kokku 11 korda), tunduvalt vähem *kuld* ja *hõbe*, millest mõlemat esines 6 korda. Ülejäänud värvisõnu esines kolm ja vähem korda, neist üks kord esinesid värvisõnad *põdenekarva*, *ruuge*, *pruun*, *verev*, *laasikarvaline*, *maksakarva*, *meevahane*.

Segadust tekitas Tori laulu „Mõisapoiss, mis otsid talutuppa“ tõlgendamine. Laulus oli kaks värvisõna: *laasikarva* ja *puna*. Jäi arusaamatuks, missuguse tegelasega tuleks värvinimed seostada. Esitan laulust väljavõtte:

Magad põhkus kui see pörsas,
tõused homiku ülesse -
peu sul pika ruusi ümber,
sõrmed laia laasi ümber.
Vaata neida teupoissa:
kündvad põllul kui need põdrad,
adrakurel kui need saksad;
vits neil viilitud peuse,
sõrmed surnud sahke'ele.
Heidad tunniks tukastama,
pooleks tunniks puhkamaie,
raasikeseks rammestama –
võtad kõrva kõrgi neiu
ilma heata sõnata,
paremata palve'eta.
Ilu neil helgib otsa eesta,
puna paistab palge'esta,

helgib kui elus tuluke,
läigib **laasikarvaline!**

Tori. H II 55, 40/1 (11). 1895.

Eeltoodud Tori laulu puhul on alguses räägitud mõisapoisist, seejärel teopoistest, et tekitada nende kahe vahel võrdlus. Seejärel on fookuses jällegi mõisapoiss, kes heidab / *tunniks tukastama*, / *pooleks tunniks puhkamaie*, / *raasikeseks rammestama* – / ja võtab „kõrva kõrgi neiu“, seda / *ilma heata sõnata*, / *paremata palve’eta*. / (< Tori. H II 55, 40/1 (11). 1895.). Sellele järgneb uus mõte järgmiselt: / *Ilu neil helgib otsa eesta*, / **puna** *paistab palge’esta*, / *helgib kui elus tuluke*, / läigib **laasikarvaline!** / (samas). Kuna mainitud on ’neil’, võiks eeldada, et uue mõtte read käivad teopoiste kohta. Samas on eelnevalt juttu kõrgist neiu, kelle mõisapoiss enda kõrvale võtab. Kas mõisapoiss on võtnud enda kõrvale vaid ühe neiu või on neid palju olnud? Seega kas viimased neli rida võivad olla hoopis neidude, mitte mõisapoisi enda kohta. Praegu olen otsustanud tõlgendada nõnda, et värvisõnad käivad neiu(dude) kohta.

Jõhvi laulus ilmneb värvisõnade *sinine* ja *punane* vastandus. Laulu pealkiri on „Peretütar inetu, vaeslaps ilus“. Samas laulus on ka värvisõna *põdenekarva*. Esitan laulu tervikuna, seejärel analüüsin.

Peretütter, neitsikene,
talutütter, toomekene,
see sööneb sialihada
ja katsub kanamunia,
võiab võida leiva pääle –
ikke silmista **sinine**,
põskista **põdenekarva**,
kõrvaääred kõlletavad.
Mina vaine lapsukene,
söön mina putki põdsasta –
ikke silmista sileda,
ikke põskista **punane**,
kõrvaääred kõkketavad!

Jõhvi. H II 7, 858 (3). 1889.

Eeltoodud Jõhvi laulus räägitakse kõigepealt peretütrest, kes toitub hästi – sööb sealiha, kanamune, võid leiva peal. Sellest hoolimata on ta / *ikke silmista sinine*, / *põskista põdenekarva*, / *kõrvaääred kolletavad* / (< Jõhvi. H II 7, 858 (3). 1889.). *Sinine* viitab kõige tõenäolisemalt silmaümbruse sinisele värvile, n-ö mustad silmaalused, *põdenekarva* põskede kahvatusele. Siinpuhul (ja magistritöös üldse) ei arvestanud ma värvi väljendavat verbi, Jõhvi laulu puhul verbi *kolletama*. Võrdluse tekitajaks on vaeslaps, kes on ühtlasi laulu minategelane – tema sööb halvemini, kuid on / *ikke silmista sileda*, / *ikke põskista punane*, / *kõrvaääred kõkketavad!* / (samas). Esiteks selgub siit värvisõna *sinine* sisaldava rea vastandrida: peretütrel *siniseid* silmi vastandatakse vaeslapse siledate silmadega, seega ebatasased sinised silmaalused *versus* siledad silmaalused. Teiseks tekib vastandus ridadega 'põskista põdenekarva' ja 'põskista punane'. Kui *punane* tähendab ilusat ja elusa, siis võib eeldada, et *põdenekarva* on selle vastand, seega tähendab kahvatut või elutut jume. Tõenäoliselt tuleb *põdene-* sõnast 'põdema', mis tähendab „mingi haiguse all (pikemat aega) kannatama, haiglane v. haige olema“ (EKSS 2009).

Peretütrel (talulapse) ja vaeslapse võrdlus on ka sama pealkirjaga Helme laulus, kus peretütrelid kirjeldatakse järgmiselt: / *siiski seisva na sinitse*, / *kurtva kurjakarvalise*. / (< Helme. EÜS V 374 (65). 1908.). Seevastu vaeslaste kohta käivad read: / *siiski seisva na sileda*, / *kurtva kullakarvalise*. / *Seda jumal hästi tennu – / loonu nee kehva kenada*, / *vaeselatse valge'eda*. / (samas). Värvisõnale *sinine* võib leida vaeslapse värssides vastandi, küll mitte võrdväärses positsioonis, vaid reas „vaeselatse valge'eda“. *Sinine* tähendab ilmselt haiglast, kahvatut. Naha värv võibki olla pisut sinakas. Värvisõna *valge* pole ma materjali hulka arvestanud, sest paralleelvärsi toel on aru saada, et tähendus on 'kena', mitte värv, kuigi võiks argumenteerida, et *valge* on n-ö tervem värv kui *sinine*. Siiski tundub, et *valge* põhiline seos on ikkagi sõnaga 'kena'. Kui *valge* oleks *sinisega* võrdväärses positsioonis, siis oleks mõjuvam põhjus materjali kaasata. Huvitav on *kurjakarvaline*, mis vastandub värvisõnale *kullakarvaline*. 'Kuri' tähendust avasin peatükis 5.5. Peretütred on Helme laulus viletsat või ka pori värvi, seevastu vaeslapsed on *kullakarvalised*, seega ilusat värvi. Laulumaaailmas toimivad mõlemad värvisõnad värvidena.

Võrdlus on ka Vigala laulus „Vaest neidu ei kosita“, kus võrreldakse rikkaid ja vaeseid tüdrukuid. Laul algab rikaste tüdrukute kirjeldamisega: / *Vaadake neid rikkaida, rikka pere tüterida!* / Käed **valged**, käissed **valged**, / pead **valged**, pärjad **punased**. / (< Vigala. H II 17, 466/7 (94, 95). 1889.). Seejärel tuuakse vaese pere tüdrukute kirjeldus: / *Vaadake neid vaeseida, / vaese pere tüterida!* / Käed **mustad**, käissed **mustad**, / pead **mustad**, pärjad **sinised**. / (samas). Laulu puhul tekib mõnevõrra kahtlus, kas värvinimed tähendavad muu hulgas ka värve. Kui võtta arvesse mõlemate poolte kirjeldusi, võiks argumenteerida, et *valge* tähendab puhast ja ilusat, *must* seevastu räpast ja koledat. Samas võib täheldada ka värvi tähendust: linasest materjalist riided ongi heledad, seega valged, ning määrumise korral muutub valge riie tumedamaks. Võiks eeldada, et kõige sagedasemini määrduvad riided kas tuha või mullaga (ka poriga), kui tööd tehakse. Tuhk ja muld võivadki riided määrida musta tooni. Seega on värvisõnadel ikkagi ka värvi tähendus olemas.

Teisalt on äsja mainitud Vigala laulus ka värvisõnad *punane* ja *sinine*, mis on konkreetset juhul teineteise vastandid: rikaste tüdrukute pärjad on *punased*, vaeste omad *sinised*. Punasel värvil on seos iluga. Sinine tema vastandina tähendab seega vastupidist ehk inetut. Siiski võib ka pärja värv olla punane ja laulumailmas (irreaalmailmas) toimiks ka see, et vaeste tüdrukute pärjad ongi sinist värvi. Seega olenevalt sellest, kuidas tõlgendada, sõltub ka see, kas värvisõnad lähevad arvesse või mitte. Siinpuhul olen nad ikkagi materjali kaasanud.

Jõhvi laulus pealkirjaga „Ennem oma õlgine ema“ on võrreldud oma ema ja võõrasema: / *Ennem on oma õlgine ema, / aganane haudujane, / kui on **kuldane** emaku, / **hõbedaine** võõraseite.* / (< Jõhvi. EÜS VI 1185 (102).1908.). Esialgne tähendus pole seotud sugugi värvidega. Laul tähendab seda, et pigem oma tavaline ema kui mõni eriline võõrasema. Tegemist on hüpoteetilise olukorraga, kujutlusega, milles võõrasema võibki olla ka riiete poolest kuldne ja hõbedane. Ka muinasjuttudes on kujutatud häid tegelasi ilusatena, halbu koledatena, näiteks kas või Tuhkatriinu ja kurjad kasuõed. Seega võiks ka laulus toimida sarnane mõtlemine, aga selles võtmes, et ükskõik kui maagiline ja kutsuv pole võõrasema välimus ja iseloom, on oma tavaline, õlgine ema ikkagi parem. Vastuargument oleks see, et ma ei arvestanud materjali sisse laule, kus oli kasutatud väljendit 'meel must'. Samas

erinevad laulud piisavalt, et neid ei saa samastada – must meel oli konkreetne, tegelasel oli mure, mille tõttu oli meel mustaks muutunud. Selle laulu puhul on tegemist kujutlusega, fantaasiaga, milles *kuldne* ja *hõbedane* toimivad usutavalt ka värvidena.

Sarnaselt peatükis 5.4 kirjeldatud kõhklustega, mis olid seotud voodiriietega, oli ka selle teema all sarnaste ridade laul pealkirjaga „Orja hool“, kus ori kirjeldab oma perenaist: / *kavva taht olla uudienna, / sinipatjade seäna, / valge lina vahela, / kena teki keske'elle.* / (<Helme. H II 25, 77/8 (46). 1888.). Võib vaielda, et *valge* tähendabki 'kena', nagu järgnevas reas selgub. Teisalt olidki voodilina ilmselt tüüpiliselt valget värvi. Sinised padjad võivad samuti tähendada ilusamaid patju. Näiteks Sarapik (1998: 31) kirjutab, et eriti just setu lauludes on sinised detailid olnud ilu ja kauniduse näitajaks, sarnaselt *punasele* eesti rahvalauludes. Samas saab *sinist* võtta ka värvina. Arvestasin nii *sinise* kui ka *valge* materjali hulka.

Nagu ka peatükis 5.5 ja 5.6, on ka selle teema all laul, kus kasutusel fraas 'mustakulmu'. Fraas esineb Urvaste ja Karula laulus „Käseb tules magada“, kus peategelane räägib, et / *Veli võtt mul verevä naasõ, / mustakulmu kurja naasõ.* / (<Urvaste, Karula. H II 36, 252 (371). 1893.). Siinpuhul viitab *verev* (koos järgneva värsireaga) sellele, et naine on kuri, vihane. Vihast olekut seostatakse punase näoga, mistõttu saab värvisõna *verev* lugeda ka värvile – täpsemalt nahavärvile – viitavaks. *Mustakulmu* viitab tumedatele kulmudele, mis tunduvad kurjemad.

Märjamaa laulus pealkirjaga „Kes oli armas alta ilma“ on kohati kasutatud küsimus-vastus vormi. Siin võiks materjali hulka teoorias lugeda lisaks vastusele ka küsimuse: / „*Kissi hõbeõieke?*“ / „*Õde hõbeõieke.*“ / (< Märjamaa. H II 17, 76 (91). 1889.). Materjali hulka arvestasin siiski ainult vastuse. Värv tähenduses toimib värvinimi *hõbe* ainult irreaalmaailmas, sarnaselt Jõhvi laulule, kus „*kuldane emaku, hõbedaine võõraseite*“. Vastus on teatud mõttes võrdlus 'õde oli nagu hõbedane õieke'. *Hõbe* viitab väärtuslikkusele, s.t õde oli kallis, armas. Samas võib õie headus ja väärtuslikkus avalduda ka hõbedases riietuses või välimuses. Siin võib tõlgendada laulu pisut muinasjutuliselt, et tegelase olemus väljendub välimuses.

5.9. Laulud kodust ja lapsepõlvest

Värvisõnu esines 55 korda, neist erinevaid oli 14: *valge, punane, suitsukarva, hall, verev, kerisekarva, must, lepakarvaline, ahju otsa karva, hõbe, kuld, viie viiru karva, pahailma karva, vask, ahju ääre karva* (vt tabel 8). Kohti, kust laulud pärit, oli 22: Ambla, Audru, Haljala, Hargla, Helme, Jõhvi, Koeru, Kursi, Maarja-Magdaleena, Märjamaa, Otepää, Põltsamaa, Pärnu, Rõngu, Räpina, Sangaste, Simuna, Suure-Jaani, Vaivara, Viljandi, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja.

Värvisõnad esinesid 25-s laulus. Kõige rohkem värvisõnu oli Ambla laulus, kokku üheksa. Erinevaid laulusõnu oli Ambla laulus kolm: *must, valge, punane*. Viljandist ja Vaivarast oli samuti mõlemast üks laul ning mõlemas laulus kuus värvisõna. Teiste kohtade lauludes esinesid värvisõnad neli ja vähem korda. Laulus oli korraga maksimaalselt kolm erinevat värvinime. Kõige rohkem laule oli Põltsamaalt, kokku kolm. Teistest kohtadest oli üks või kaks laulu.

Tabel 8. Laulud kodust ja lapsepõlvest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>valge</i>	11
<i>punane</i>	10
<i>must</i>	7
<i>hall</i>	4
<i>verev</i>	4
<i>suitsukarva</i>	4
<i>kerisekarva</i>	3
<i>lepakarvaline</i>	2
<i>ahju otsa karva</i>	2
<i>hõbe</i>	2
<i>kuld</i>	2
<i>viie viiru karva</i>	1

<i>pahailma karva</i>	1
<i>vask</i>	1
<i>ahju ääre karva</i>	1
Kokku	55

Kõige rohkem esines värvisõnu *valge* ja *punane*, vastavalt 11 ja 10 korda. Värvisõna *must* esines seitse korda. Ülejäänud värvisõnu esines lauludes neli ja vähem korda. Värvisõnu, mis esines ainult üks kord, oli neli: *vask*, *viie viiru karva*, *pahailma karva*, *ahju ääre karva*. Sõna *-karva(line)* abil moodustatud värvisõnu oli seitse, nendeks on *suitsukarva*, *kerisekarva*, *lepakarvaline*, *ahju otsa karva*, *viie viiru karva*, *pahailma karva*, *ahju ääre karva*. Neist kolm – *suitsukarva*, *kerisekarva* ja *ahju otsa karva* – on esindatud Vaivara laulus (esitan laulu sealt, kus on värvisõnad):

Nüüd teen sukad **suitsukarva**,

kindad **keriksekarva**,

andid **ahju otsa karva**.

Mis on sesta, seepärasta,

et on sukad **suitsukarva**,

kindad **keriksekarva**,

andid **ahju otsa karva** –

kui olen karme ja käreda,

kui olen valmis ja valusa,

esimine heinamaale,

pealimine peale põllu,

viimine vao vahela.

Siis on eidel kodu kollapütti,

väravas on värvipütti,

miska sukad superdellen,

miska kindad kaperdellen,

sulaselle värvin suured sukad,

peremelle pikad püksid,

eidele teen heinamütsi,

taadile teen targa kuue,
lapsele lebased särgid.

Vaivara. H II 7, 238/40 (109). 1889.

Eeltoodud Vaivara laulu näites kirjeldab minategelane, et riideesemete kehva värvi kaalub üles ta enda tublidus ja valmidus ning riided saab värvida värvipütis ilusamaks: / *Siis on eidel kodu kollapütti, / väravas on värvipütti, / miska sukad superdellen, / miska kindad kaperdellen, /* (<Vaivara. H II 7, 238/40 (109). 1889.) Laulus on kasutatud fraasi 'kollapütti', mis tähendab kollase värvi (või kolla ehk taime) pütti. 'Kollapütti' ma materjali hulka ei arvestanud, sest seos tundus liiga nõrk, kuid märkimist väärrib sellegipoolest. Ka peatüki 5.5 all oli laul, kus esines sõna 'kollapütti'.

Haljala ja Viru-Jaagupi lauludes on samuti kasutatud värvisõnu *suitsukarva* ja *kerisekarva*, lisaks veel ka vastavalt värvifraasid *pahailma karva* ja *ahju ääre karva*, millest viimane on väga lähedane Vaivara laulu värvifraasile *ahju otsa karva*. Kõigepealt esitan Haljala laulu „Vennanaine, viltusilma“:

Vennanaine viltusilma,
viltusilma, lontukõrva,
tegi sukad **suitsukarva**,
kinda'ad **keriksekarva**,
paelad **pahailma karva**.

Haljala. H III 9, 225 (10). 1889.

Erinevus Vaivara ning Haljala ja Viru-Jaagupi laulude vahel seisneb selles, et Vaivara laulus hindas minategelane ise oma riideesemete värvi(kvaliteeti), seevastu Haljala ja Viru-Jaagupi laulus annab minategelane hinnangu vennanaise käsitööle. Viru-Jaagupi sama pealkirjaga laul on värsirea võrra lühemgi kui Haljala laul:

Vennanaene, viletssilma:
tegi need sukad **suitsukarva**,
anded **ahju ääre karva**,
vöö, **viie viiru karva**.

Viru-Jaagupi. EÜS XI 1105 (17). 1914.

Kõhklus tekkis värvinimega *must* Rõngu laulus „Kuri vennanaine“: / *Veli võt't vihatse naise*, / ***mustakulmu*** kurja naise: / (<Rõngu. H II 30, 647 (33). 1888.). Sarnast värvisõna *must* kasutust võis kohata ka peatükis 5.6, kus lauludes „Naine saadab vargile“ oli mainitud naisevõttu – / ***mustakulmu*** kurja naese. / (<Vigala. H II 20,292/3 (18). 1889.). Samas peatükis olid sarnased värsiread ka Pühalepa ning Urvaste, Karula laulu puhul.

Sama pealkirjaga – „Kuri vennanaine“ – on ka Harglast pärit laul, kuid värvisõnaks on hoopis *verev*, mis esines laulus kaks korda. Esitan järgnevalt Hargla laulu tervikuna:

Mul **verrev** vellenaane,
lepäpakust lellinaane,
uhmrõpakust ununaane.
Verrev iks om, vihas om,
pallav om, paasik om.
Enne iks suust tuli tulõ,
keeleotsast kipõn kargas,
kui tulõ suust sorrõ sõna,
meelest mesipajatus.

Hargla. EStK 9, 41 (16). 1921.

Eeltoodud Hargla laulus kirjeldab minategelane oma vennanaist kui 'verevat' (vt ka ptk 5.8). Hiljem samastatakse laulus *verev* vihaga: / ***Verrev*** iks om, vihas om, / (< Hargla. EStK 9, 41 (16). 1921.). Viha seostub tihtipeale punase näoga, mistõttu saab värvisõna *verev* lugeda ikkagi värvisõnaks, mitte ainult viha tähendavaks. Sarnaselt olen toiminud ka värvisõnaga *punane*, kui põhiline tähendus on ilu. Mõlemal puhul säilib värvisõna seos värviga, sest punane on naha jume. Mida vihasem inimene, seda punasem nägu; mida jumekam nahk, seda ilusamaks (või nooremaks) võib inimest (Eesti kontekstis) pidada. Kultuuriti erineb see, millist nahka ilusaks peetakse.

Punase ja lisaks *valge* värvi sobivuses kahtlesin ka Ambla laulus „Järva ja harju neid“, kus omavahel on võrreldud Järva ja Harju neide. Laul alustab Järva neidude kirjeldamisega: / *pead valged*, *pärjad punased*, / *käed valged*, *käised valged*, / *selgas on neil siidisärki*, / *poeseelikud punased*, / (< Ambla. E 12326 (4). 1894.). Neist viimane värvisõna *punane* fraasis „poeseelikud punased“ ei tekitanud kahtlusi, kuigi selle all

võidakse olla mõelnud ilusaid seelikuid. Samas saab säilida ka värvi tähendus – punane kui ilu etalon, seega ettekujutuses ongi seelikud punased, sest see on ilus värv. Ambla laul on väga sarnane peatükis 5.8 toodud Vigala lauluga „Vaest neidu ei kosita“, kus võrreldi rikkaid ja vaeseid tüdrukuid. Argumendid on siingi puhul samad: *valge* võib tähendada puhast ja ilusat. Seda eriti, kui vaadata Harju neidude kirjeldust: / *pead on mustad*, *pärjad mustad*, / *käed on mustad*, *käissed mustad*, / (samam), kus värvisõna *must* viitab eelkõige räpasusele. Kuna ma aga arvestasin Vigala laulu puhul värvisõna *must* esinemised materjali hulka, siis teen seda ka Ambla laulu puhul. Laulumaaailmas võibki olla, et pead ongi musta värvi, niisamuti pärjad, käed (näiteks tahmased, mistõttu must värvus), käised määrduvad (kuid ikkagi säilib värviga seos). Tulemuste puhul tuleb arvesse võtta, et laule saab erinevalt tõlgendada.

5.10. Laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest

Värvisõnu esines siinse teema all 134 korda, neist erinevaid oli 23: *punane*, *kuldne*, *must*, *valge*, *sinine*, *hõbe*, *roheline*, *maksakarva*, *hall*, *vahane*, *lumivalge*, *vask*, *kollane*, *süsimust*, *kullakarva*, *sitikmust*, *veripunane*, *päevakarva*, *ruuge*, *taherpuu karva*, *verev*, *tina* (sh *tinane*), *piimakarva* (vt tabel 9). Laule oli kokku 63 ning need olid 44-st erinevast kohast: Kuusalu, Järva-Jaani, Risti, Haljala, Viljandi, Lüganduse, Karula, Paide, Helme, Vaivara, Harju-Jaani, Põltsamaa, Jüri, Urvaste, Tarvastu, Jaani, Palamuse, Jõhvi, Türi, Kihnu, Viru-Jaagupi, Halliste, Kadrina, Simuna, Audru, Torma, Põide, Koeru, Karuse, Vändra, Rõuge, Sangaste, Ambla, Pilistvere, Viru-Nigula, Muhu, Väike-Maarja, Rõngu, Ridala, Puhja, Häädemeeste, Tori, Vigala, Kursi.

Kõige rohkem värvisõnu esines Kuusalu lauludes, kokku 10 värvisõna neljas laulus. Seevastu Järva-Jaanist oli üks laul, milles värvisõnu esines üheksa korda, neist erinevaid oli kolm: *maksakarva*, *roheline*, *sinine*. Risti ja Haljala lauludes esines värvisõnu vastavalt kaheksa ja seitse korda. Ülejäänud kohtade lauludes oli korraga kuus või vähem värvisõna. Näiteks Viljandi ainsas laulus esines värvisõnu kuus korda, nendeks olid *kollane*, *kuldne*, *tinane*, *valge* ja *vahane*, millest viimane esines kaks korda.

Tabel 9. Laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	22
<i>kuld</i>	19
<i>sinine</i>	15
<i>valge</i>	14
<i>must</i>	14
<i>hõbe</i>	9
<i>roheline</i>	7
<i>maksakarva</i>	5
<i>hall</i>	5
<i>vahane</i>	4
<i>lumivalge</i>	3
<i>vask</i>	3
<i>kollane</i>	2
<i>süsimust</i>	2
<i>tina + tinane</i>	2
<i>sitikmust</i>	1
<i>veripunane</i>	1
<i>päevakarva</i>	1
<i>kullakarva</i>	1
<i>ruuge</i>	1
<i>taherpuu karva</i>	1
<i>verev</i>	1
<i>piimakarva</i>	1
Kokku	134

Kõige rohkem esines värvisõnu *punane* (22 korda) ja *kuld* (19 korda). Sageduselt järgmised olid *sinine*, *must* ja *valge*, mida esines vastavalt 15, 14 ja 14 korda. Ülejäänud värvinimesid esines üheksa ja vähem korda. Ühe korra esinesid järgmised värvisõnad: *sitikmust*, *veripunane*, *päevakarva*, *kullakarva*, *ruuge*, *taherpuu karva*, *verev*, *piimakarva*. Värvisõnu, mis moodustatud *-karva* abil, oli kokku viis: *maksakarva*, *päevakarva*, *kullakarva*, *taherpuu karva* ja *piimakarva*.

Eelkõige tekitas kõhklusi värvisõna *valge*. Näiteks Tarvastu laulus „Puhas poiss“, kus on read: / *Piilu, piilu, prissi näiu*, / *vaali, vaali, valge näiu*, / ***valgepää vereve näiu***, / (< Tarvastu. H II 25, 755 (7). 1890.). Arvestasin värvisõna *valge* materjali hulka, sest järgnevas reas on 'valgepää'. Seega *valge* võib viidata neiu juuksevärvile, s.t juuste tõttu on neiu *valge*. Kui fraas 'valgepää' esineks iseseisvalt, ilma lisatud sõnata 'näiu', oleks see olnud poeetiline sünonüüm. Sellisel puhul viitab see ikkagi neiu juustele. *Verev* tähendab siinpuhul (nagu *punane* sarnases kontekstis) elujõulist, tervet, ka põskede puna.

Kahtlused tekkisid ka Lügänu laulu puhul, mille pealkirjaks „Eest ära neidude teelt!“. Selles kirjeldatakse nende järgmiselt: / *Need on uhked ja ilusad*, / *need on valged ja valusad*, / *pead valged, pärjad punased*, / *seelik seljas siivuline*, / *saba maani kuldapoori*. / (< Lügänu. H II 3, 609/10 (159). 1890.). Kuivõrd sobib materjali ikkagi värvisõna *valge* fraasis 'valged ja valusad'? Kui lähtuda järgmisest värsireast, võib esimest *valget* pidada jällegi viiteks neidude heledatele juustele. Samas on paralleelvärsiks „Need on uhked ja ilusad“, seega *valge* seostub uhke ja ilusaga. Välimuse poolest olid tõenäoliselt neidude riided uhked ja ilusad, seega miks mitte ka valged. Kui *valge* oleks esinenud üksi, siis oleksin värvisõna materjalist välja jätnud. *Punane* võib tähistada ilusat. Samas 'punane pärg' kui ilu etalon ongi kujutluses punast värvi, isegi kui päriselt ei ole. Sõna 'poort' tähenduseks annab EKSS (2009) „nöör, lint v. riba hrl. rõivaste ääristamiseks, äärispael“. Seega tähendab 'kuldapoori' kuldset ääristust.

Vormel 'pead valged, pärjad punased' esines ka Haljala laulus „Unikülas neide vaatamas“. Lisaks neile värvisõnadele, olid ka värvisõnad *lumivalge* ja *süsimust*: / *kel olid keerud kingapaelad*, / ***lumivalge'ed*** *käiksed*, / ***süsimusta*** *ümberikku*, / *pead valged, pärjad punased*. / (< Haljala. H II 9, 278/9 (7). 1890.) Siinpuhul tähendab *lumivalge* käiste värvi. 'Ümberik' tähendab „villane vaipseelik; ka kitsas ühevärviline seelik“

(EKSS 2009), seega on neiul seljas süsimust seelik, pea on tal valge – juuksed heledad – ning pärg punane, millest viimane viitab kas ilusale pärjale või ongi kujutluses pärg punast värvi. Esitan laulu ka tervikuna:

Eile läksin Heinulassa,
tunaeile Toonelassa,
homme lään Uni kiriku
neidusida vaatamaie,
kudruskaelu kuulamaie.
See neidu minu nimella,
pärgapea minu päralta,
kel olid keerud kingapaelad,
lumivalge'ed käiksed,
süsimusta ümberikku,
pead **valged**, pärjad **punased**.

Haljala. H II 9, 278/9 (7). 1890.

Eeltoodud Haljala laulust selgub, et tegelikult polegi mõeldud konkreetset neidu, vaid kirjeldatud, missugust neidu poiss endale soovib. See tähendab, et poiss kujutab unes (une kirikus) ette n-ö ideaalset neidu, keda ta endale tahaks. Värvide eksisteerivad kujutluses.

Siinse teema all oli laule, kus kasutatud väljendit 'mustad kulmud' (vt näiteks ptk 5.5 ja 5.8). Selliseid laule oli mitu. Näiteks Vigala laulus „Vanatüdruk harva võõrsil“ olid järgmised read: / *Vanad neiud, valjud neiud, / **mustad** kulmud, kurjad neiud* / (< Vigala. H III 18, 618 (7). 1895.). Samasugused read olid ka Jõhvi laulus „Ei kuule kositama“: / *Vanad neiud, valjud neiud, / **musta** kulmud, kurjad neiud* – / (< Jõhvi. H II 1, 374 (533). 1888.). Sama pealkirjaga oli Jõhvist veel üks laul, seal olid neidude asemel piigad: / *Vanad piiad, valjud piiad, / **mustad** kulmud, kurjad piiad* – / (< Jõhvi. ERM 5, 79 (37). 1920.). Rõuge laulus „Tunnen tuima neiu“ oli sõnastus teistsugune: / *vihatsel silma vesise, / pahatsel – pale **punane**, / kurjal **musta** silmakulmu.* / (< Rõuge. E 24239/40 (5). 1896.). Siin viitab *punane* jällegi näovärvile – vihast punane. Eelmainitud laulude puhul tundub, et viimase ehk Rõuge laulu puhul on 'kuri' seotud just kuri olemisega, sest eelnevas reas on mainitud 'pahast'. Teiste laulude puhul võib 'mustad kulmud' tähendus olla vanade neidude/piigade viletsus, nagu peatükis 5.5 välja tõin, ka värvist ära olek.

Kadrina laul pealkirjaga „Poisid põlgavad“ erineb eelneva lõigu lauludest selle poolest, et minategelane ei taha, et temaga seostatakse musti silmi ja kulme. Ta kurdab et poisid teda ei taha, kuigi / *Ei minul ole **mustad** silmad / ega **mustad** silmakulmud.* / (< Kadrina. H II 10, 172 (194). 1889.). Võimalik, et neiu annab mõista, et ta pole välimuselt kuri – pole mustade silmade ega silmakulmudega. Teine tõlgendusvariant on see, et neiu pole enda sõnul vilets ega kehv (vt ptk 5.8). Siiski kujutavad poisid teda ette kurja või viletsana ja seetõttu mustade silmade ja mustade kulmudega. Laulumaaailmas toimib värvisõna *must* ka värvina.

Värvisõna *must* esines ka kontekstis, kus hallid juuksed taheti mustaks värvida. Selline oli Risti laul „Vanatüdruku elu“, kus olid on read: / *juuksed on ta peas ju **hallid**.* / *Soovib **hallid mustaks** teha – / juukseõli on linnas kallis.* / *Tahab **hallid mustaks** teha, / seega poiste silmi petta.* / (< Risti. H III 15, 676 (15). 1879.). Mõlemal juhul on selgelt tegemist värvidega. Lisaks esines värvisõna *hall* juuste kontekstis Türi laulus „Ei julge joodus käia“ küsitakse vanatüdruku käest: / *"Miks sina oled kolletanud / ja su juuksed **halliks** läinud?"* / ja vanatüdruk ise kordab neid ridu: / *Miks mina olen kolletanud / ja minu juuksed **halliks** läinud!* / (< Türi. H III 4, 106 (15). Kuigi 'hallid juuksed' tähendavad vanadust, vanaks jäämist, on värvisõnal ikkagi ka värvi tähendus.

Juuste kohta on ka näiteks Kuusalu laul „Neiu juuksed kumavad kuuna“, milles kirjeldatakse seda, millist värvi juuksed erinevate puude peal kuivavad: / *Kuuses kuivis **kullakarva**, / tammes ju **taherpuu karva**, / pedakassa **piimakarva**.* / (< Kuusalu. H II 34, 469 (45). 1892.) Siinpuhul on tegemist jällegi kujutlusega, samuti on esil alliteratsioon (nagu võib muude laulude puhul ka märgata), näiteks: *kuuses kuivis kullakarva*. Võib täheldada värvide sarnasust: *kullakarva* ja *piimakarva*, s.t juuksed olid ikkagi heledad, võimalik, et kuldse läikega. Nende põhjal saab eeldada, et ka *taherpuu karva* tähendab heledat.

Sarnaselt peatükis 5.3 toodud Põide laulule, kus arvestasin värvisõna sisaldava küsimuse, leidis selle teema all värvisõna sisaldav küsimus laul. Paide laul „Poiste silmad jooksid vett“ algas ridadega / *Neitsikene noorukene, / virutas jõe kaldale, / kurikas kuldane käessa, / hõbedane löömalauda.* / (< Paide. H II 13, 645 (25). 1889.), kust selgus peategelane – neiu. Sellele järgnesid read / *Poiste silmad jooksid vetta, / selle **kulla** kuue*

peale, / sinisema siidi peale, / punasema pärja peale. / (samas). Nimetatud asjad on neiuga seotud: kuldne kuub, sinine siid, punane pärg. Laulus tulid küsimused nende asjade kohta: */ Kessi tõi siidi sinise? / Ema tõi siidi sinise! / Kessi tõi pärja punase? / Õde tõi pärja punase. / (samas).* Eelnevat konteksti arvesse võttes on teada, et asjad ja seega värvid on neiuga seotud, mistõttu näis sobiv, et materjali kaasan ka küsimused. Vastustest selgub, et asjadega on olnud seotud ka teised, sinise siidiga vastavalt ema ja punase pärjaga õde.

Välja jätsin Koeru laulu „Mõelge mõni minule“, kuigi seal olid värvisõnad *hõbedane* ja *roheline*. Kontekstist selgus aga tegelik tähendus, mis tähendas noort: */ Neitsikesed noorokesed, / hõbedased õiekesed, / rohelised roosikesed! /* (<Koeru. H II 13, 41/2 (12). 1888.). Esimeses reas on öeldud, et tegemist on noorte neidudega, järgmistes ridades korratakse seda sõnade *hõbedane* ja *roheline* abil. Seega tundub ainuõige, et värvisõnade tähendus on 'noored' – noored õiekesed, noored roosikesed.

5.11. Pulmalaulud

Pulmalauludes esines värvisõnu 130 korda, neist 18 erinevat: *punane, valge, sinine, kuld, hall, verev, hõbe, roheline, must, hahk, vaskne, tinane, helesinine, vahane, süsimust, maksakarva, sinihall, kollane* (vt tabel 10). Laulud olid 38-st erinevast kohast: Haljala, Kadrina, Kuusalu, Sangaste, Karksi, Hanila, Kursi, Pilistvere, Harju-Jaani, Kodavere, Jüri, Tõstamaa, Lüganuse, Vaivara, Noarootsi, Tarvastu, Paistu, Peetri, Märjamaa, Jõhvi, Koeru, Halliste, Kaarma, Reval, Karula, Kihelkonna, Pärnu-Jaagupi, Põide, Karuse, Emmaste, Jõelähtme, Kanepi, Vigala, Otepää, Lihula; kolme laulu puhul oli viitesse märgitud kaks kohta korraga: Põide, Jaani ja Urvaste, Karula ja Paide, Türi. Arvestan need ikkagi ühe kohana, samamoodi arvestan vastavaid laule ühe korra. Samamoodi käitusin ka peatükis 5.8.

Laule oli kokku 65. Kõige rohkem laule oli Haljalast (kokku seitse, 16 värvinime), Kuusalust oli viis laulu ja värvinimesid kokku kaheksa. Sangastest ja Karksist oli mõlemas neli laulu ja vastavalt seitse ja kuus värvisõna. Ülejäänud kohtadest oli kolm või vähem laulu. Kõige rohkem oli laulus korraga viis värvinime. Selleks oli Kadrina laul „Neiu tahab taganeda“, kus oli kolm erinevat värvisõna: *punane, sinine, valge*. Teistes

lauludes esines värvisõnu neli ja vähem korda. Maksimaalselt oli laulus korraga neli erinevat sõna, seda Põide, Jaani laulus „Neiu tahab taganeda“, kus värvisõnadeks olid *valge, must, hall, kuld*.

Tabel 10. Pulmalaulud

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	36
<i>valge</i>	20
<i>sinine</i>	20
<i>kuld</i>	17
<i>hall</i>	10
<i>verev</i>	6
<i>hõbe</i>	5
<i>roheline</i>	3
<i>must</i>	2
<i>hahk</i>	2
<i>vaskne</i>	2
<i>tinane</i>	1
<i>helesinine</i>	1
<i>vahane</i>	1
<i>süsimust</i>	1
<i>maksakarva</i>	1
<i>sinihall</i>	1
<i>kollane</i>	1
Kokku	130

Kõige rohkem esines värvisõna *punane*, kokku 36 korda. Märksa vähem esines värvisõnu *sinine* ja *valge*, mõlemat 20 korda. Sageduselt järgmised olid värvisõnad *kuld* ja *hall*,

vastavalt 12 ja 10 korda. Ülejäänud värvisõnu esines kuus ja vähem korda. Ühe korra esines lauludes seitse värvisõna: *tinane*, *helesinine*, *vahane*, *maksakarva*, *süsimust*, *sinihall* ja *kollane*.

Teemast tulenevalt on palju veimede kiitmist ja laitmist, mille olen lugenud pruudi kui naissoost isikuga seonduvaks. Näiteks Paistu laulus „Veimede tunnistelemine“ on read: / *Vaati mina, vaati: / kas om kisrtun kirivesi, / kas om vakan **valgeida**? / Siin om kirstun kirivesi, / siin om vakan **valgeida**. / Küll ollu ema tegevä, / küll ollu tüdär tegevä, /* (<Paistu. H II 68, 415/6 (54). 1898.). *Valgete* all on mõeldud riidesemeid, väljend on metafooriline, aga kindlasti olid mingid esemed ka valged. Põhiline riidematerjal oli talupoegadel lina. Teine laul on Jürist pealkirjaga „Kunas vaene veimed tegi“, kus vaeslaps kurdab, et peretütrel oli aega veimevakka asju teha, aga temal polnud. Peretütrel kohta käivad näiteks read / *Tal on aega anda teha, / **punapanemi** punuda. / ning vaeslapse kohta read / mul põle aega anda teha, / **punapanemi** punuda! /* (<Jüri. H II 47, 89/90 (32). 1894.). 'Panemid' tulevad sõnast 'panema', mis tähendab 'nõelama' (VM 1996).

Veimede laitmise kohta on näiteks Kursi laul „Mis nende veimedega teha“, milles järgmised read: / *Siga sirtsanud **sinise**, / hobu purtskanud **punase**, / koer on **kollast** oksendanud. /* (<Kursi. E 56426 (61). 1921.). Ridadega on tahetud edasi anda veimede inetut väljanägemist, ka halba kvaliteeti. Nagu pealkirigi ütleb, et osata veimedega midagi peale hakata, sest nendega ei olda rahul: veimesid on võrreldud sea sirtsatuse, hobuse pursatuse ja koera oksendatuga. Värvisõnad *sinine*, *punane*, *kollane* on aga ikkagi seotud veimedega ja seeläbi ka nende tegijaga ehk mõrsjaga. Sarnaste ridadega on veel kaks laulu, üks Pilistverest, teine Peetrist. Pilistvere laulus on lisaks *sinisele* ja *punasele* ka värvisõna *hall*: / *andis mulle halvad veimed, / halvad veimed, **hallid** sukad. / Siga tal värvunud **sinise**, / hobu pursanud **punase**, / kure kustes säärepaelad. /* (<Pilistvere. EÜS IV 1610 (70). 1907.). Peetri laulus on kaks värvisõna, *sinine* ja *punane*: / *Siga oli sõrsanud **sinista**, / hobu oli pursanud **punasta**. /* (<Peetri. EÜS VIII 562 (68). 1911.). Sarnane motiiv oli ka peatükis 5.5.

Pulmalaulude teema all on mainitud üsna palju ka lõngu, näiteks Kadrina laulus „Neiu tahab taganeda“. Laul on kaasanaiste kohta: / *kus siin käisid kuasanaised? / Need käisid **puna** puessa, / **sinikauni** kamberissa: / ilusad **sinised** longad, / ilusad **punased** lõngad, /*

vaheniidid valgemad! / (< Kadrina. H I 1, 92 (9). 1889.). Esiteks tekitab suuri kõhklusi see, mida on mõeldud ridadega / *Need käisid puna puessa, / sinikauni kamberissa:* /. Juhan Peegli sõnastiku „Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides“ (2004) kohaselt ei saa tegemist olla mõrsja poeetiliste sünonüümidega, seega jääb üle arvata, et värvisõnad viitavad veimevakale, kus on punased ja sinised lõngad ning seetõttu ka kamber punane ja sinine. Küll aga läheb arvesse lõngade värv, sh vaheniitide värv. Tulemustes olen arvestanud kõiki mainitud värvisõnu.

Sarnaselt tekitab kahtlusi ka Karksi laul „Mõrsja teretamine“, milles on read / *antke kabo meie kaia, / silmade sõba sinine!* / (< Karksi. ÕES, EK 65, 23/4 (9). 1817–25.). Kas laulus on mõeldud fraasi 'silmade sõba sinine' poeetilise sünonüümina või saab viimast rida tõlgendada nõnda, et mõrsjal on peas nüüd *sinine* või ilus rätik. Sõna 'sõba' tähendab EKSS andmetel „õlgadel v. puusade ümber kantav piklik suurrätitaoline villane (v. linane) naiste riietuse“. Kas võib olla, et sõba ehk rätik on millegipärast silmade ette pandud, et mõrsja nägu varjata? Sellisel juhul sobib värvisõna *sinine* kindlasti materjali hulka.

Toon näite *roheline* kasutusest laulus. Näiteks esines värvisõna muuhulgas Noarootsi laulus „Nooriku piiramine“: / *laon talle ette laia põlle, / sinise ja siidipõlle, / rohilise, roosilise, / maani maksakarvalise!* / (< Noarootsi. H II 17, 946 (7). 1888.). Lisaks *roheline* olid laulus värvisõnad *sinine* ja *maksakarvaline*. Kõik mainitud värvisõnad käivad põlle kohta, kusjuures sõna 'roosiline' tähendab 'lillelist' (VM 1996).

Tarvastu laulus „Vahust valgem“ oli kasutatud värvisõnu *valge*, *verev* ja *punane*. Laulus võrreldi õde mere, lepa ja Poolamaa puuga: / *küll olli valge mere vattu – / veel oli valgemb meie sõtsi, / Venemaal lepa vereve – / verevemb olli meie sõtsi, / Poolamaal puu punatse – / punatsemb oli meie sõtsi.* / (< Tarvastu. H II 25, 789/90 (117). 1890.). Eelkõige tähendavad värvisõnad seda, et õde oli ilusam kui võrdlusalused. Samas värvisõnu koos arvestades tähendavad need elujõudu ja viitavad heale tervisele, s.t tähendavad terve (mitte haige) naha värvi.

5.12. Lastelaulud

Siinse teema all oli ainult kolm sellist laulu, milles leidub mind huvitav seos. Värvisõnu esines neli korda, kõik erinevad: *kuld*, *punane*, *verev*, *maksakarvaline*. Esimeses laulus „Laste ahel“ on värviga seotud naissoost tegelaseks Kaie: / *tantsi*, *tantsi*, *Kaieke*, / *Kaiel kullatud käised*; / (<Hanila. H III 18, 135 (1). 1894.). Värvisõna *kullatud* tähendab kuldset värvi irreaal- ehk laulumaaailmas. Ettekujutuses on Kaiel kuldsed käised, päriselus viitab värvinimi ilusatele, uhketele käistele.

Teises laulus pealkirjaga „Nõel neiule“ on värvisõnaks *punane*. Värvisõna on seotud pruudiga. Esitan laulu tervikuna:

Uht-saht Soome,
lähme kirssi poodi,
ostan **punast** paela,
panen pruudi kaela,
pruut annab nõela,
nõela anname neiule,
neiu annab peiule,
peiust saame papa,
papa annab lapsele,
lapsest kasvab neiu!

Kose. H II 575 195 (4). 1897.

Kolmas laul tekitas kõige rohkem kõhklusi. Selleks oli Paistu laul „Kits kile karja“, mille lõpus olid järgnevad read: / „*Lammas annab mulle villa.*“ / „*Kos sa villa paned?*“ / „*Ma vii villa Veerikule*, / *Veerik tiib vereva särgi*, / *Maarik massakarvalise.*“ / (< Paistu. H I 7, 441 (14). 1894.). Kui eeldada, et särke teevad naissoost inimesed, siis on Veerik ja Maarik naisenimed. Laulust täpsemalt ei selgu. Esitan laulu tervikuna:

"Lääme, lääme laadele!"
"Mis sinna laadele?"
"Lääme laadele lehma tuuma!"
"Mis sa lehmaga tiid?"
"Lehm annab piima."

"Kos sa piima paned?"
 "Ma anna piima põrsale."
 "Mis põrss sulle annab?"
 "Põrss annab mulle külge."
 "Kos sa külle paned?"
 "Ma anna külle ämmäle."
 "Mis ämm sulle annab?"
 "Ämm annab mulle rauda."
 "Kos sa rauva paned?"
 "Ma anna rauva Reole."
 "Mis Regu sulle annab?"
 "Regu annab mulle kulda."
 "Kos sa kulla paned?"
 "Ma anna kulla tammele."
 "Mis tamm sulle annab?"
 "Tamm annab mulle lehte."
 "Kos sa lehe paned?"
 "Ma anna lehe lambale."
 "Mis lammas sulle annab?"
 "Lammas annab mulle villa."
 "Kos sa villa paned?"
 "Ma vii villa Veerikule,
 Veerik tiib **vere**va särgi,
 Maarik **massakar**valise."

Paistu. H I 7, 441 (14). 1894.

5.13. Laulud abielust

Siinse teema all esines värvisõnu 39 korda, neist erinevaid oli 12: *punane* (sh *puna*), *sinine*, *kuld*, *hõbe*, *hall*, *valge*, *hõbedakarva*, *päevakarva*, *roheline*, *tahmakarvaline*, *kullakarva* (sh *kullakarvaline*), *lepakarvaline* (vt tabel 11). Laulud olid pärit 22-st erinevast kohast: Jõhvi, Vigala, Koeru, Simuna, Kadrina, Tartu, Viljandi, Räpina, Kolga-Jaani, Paistu, Tarvatu, Vändra, Kuusalu, Harju-Jaani, Otepää, Põltsamaa, Tõstamaa, Põlva, Laiuse, Helme, Karula, Kose. Kõige rohkem värvisõnu esines Jõhvi laulus, kokku

seitse. Teistest kohtadest pärit lauludes esines kolm ja vähem värvinime. Jõhvi oli ühtlasi ainus koht, kust oli kaks laulu, teised kohad on esindatud ühe lauluga.

Laule oli kokku 23. Korraga oli laulus maksimaalselt kolm erinevat värvinime. Selliseid laule oli kokku kolm: Jõhvi laulus „Külast sai armi palgele“ *punane, sinine, lepakarvaline*, Koeru laulus „Must naine“ *hõbekarva, päevakarva, kullakarva* ja Vigala laulus „Annab hoobid otsa ette“ *punane, sinine, roheline*. Neljal korral oli laulus esindatud kaks erinevat värvinime, ülejäänud puhkudel vaid üks, kusjuures sama värvinimi võis laulus esineda mitu korda.

Tabel 11. Laulud abielust

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	11
<i>sinine</i>	7
<i>kuld</i>	5
<i>hõbe</i>	4
<i>valge</i>	2
<i>kullakarva + kullakarvaline</i>	1+1
<i>hõbekarva</i>	1
<i>päevakarva</i>	1
<i>roheline</i>	1
<i>tahmakarvaline</i>	1
<i>lepakarvaline</i>	1
Kokku	39

Kõige rohkem esines lauludes värvisõna *punane*, kokku 11 korda. Seitsmel korral oli lauludes värvisõna *sinine*, viiel korral *kuld*. Teisi värvisõnu esines neli ja vähem korda. Ainult ühe korra esinesid järgnevad värvisõnad: *hõbekarva, päevakarva, roheline, tahmakarvaline, lepakarvaline*. Liitsõnu *-karva(line)* sõnaga oli kokku kuus, kui

arvestada erinevateks sõnadeks *kullakarva* ja *kullakarvaline*, lisaks *hõbekarva*, *päevakarva*, *tahmakarva* ja *lepakarvaline*.

Kõige huvitavam oli selle teema all Koeru laul „Must naine“, mis räägib sellest, et mees sai musta naise, pesi ta puhtaks ning pani kuivama. Kuivamise tulemusel naine / *Kuuses kuivas kullakarva*, / *tammes kuivas hõbekarva*, / *pädakas päevakarva*. / (<Koeru. H IV 1, 293 (6). 1889.) Tegemist on irreaalmaailmas värvidena toimivate värvisõnadega. Üldine tähendus on see, et lõpuks sai must naine puhtaks ja kenaks. Käitusin lauluga sarnaselt peatükk 5.8 laulule, kus võrreldi oma ja võõrast ema ning võõrasema kujutati kuldse ja hõbedasena. Ka siinpuhul vastavad värvisõnad värvidele ainult kujutluses.

Tartu laulus „Hea pilliga, kuri piitsaga“ küsitakse õe käest / *Milles su silmad sinised*, / *milles pale plakiline?* /, mille peale õde vastab, et ämm, äi ja mees on kurjad ja / *Selle’p mu silmad sinised*, / *selle’p mu pale plakiline.* / (<Tartu. H III 15, 218/20 (5). 1892.). Kui peatükis 2 kirjutasin, et sinine-punane vastandus võib viidata peksmisele, siis siin ilmneb värvisõna *sinine* kasutus ilma värvisõna *punaseta*. Siiski on paralleelvärsis öeldud ’plakiline’, mis tähendab ’laiguline’ (VM 1996). Kuri mees on ka Vigala laulus „Annab hoobid otsa ette“, kus on järgnevad read: / *vaotab laksud lagipeale*, / *põksutab põlved punaseks*, / *säterdab sääred siniseks*. / *Sii su siidi-niidi rätt*, / *roheline rokapõll*, / (<Vigala. H II 2, 66 (95). 1889.). Selles laulus on kasutatud punane-sinine vastandust, et viidata peksule. Laulu alguses kirjeldati, et mees lubanud naisele siidiräti ja roheline rokapõlle, laulu lõpus selgub, et neid naine ei saa – peks ongi siidirätt ja roheline rokapõll.

Materjali hulka arvasin ka laulud, kus on kirjeldatud rinnapiima erinevat värvi. Laulud abielust teemas oli selliseid laule üks, aga lisaks olid sama motiivi sisaldavad laulud teema all laulud kodust ja lapsepõlvest. Siinne laul on Jõhvist ja kannab pealkirja „Külast sai armi palgele“. Kirjeldus on järgmine: / *Ammel on haleda piima*, / *pordul on punane piima*, / *litsel lepakarvaline*. / (<Jõhvi. H II 1, 499/500 (661). 1888.). Amm on ’naine, kes imetab võõrast last’, pordu aga lühem vorm sõnast ’pordik’ ning tähendab ’raisus tüdruk, lapsega naine’ (EKSS 2009).

Kõhkluski tekitas Räpina laul „Pere ütles: ’peksa naist!’“. Laul on mehe vaatepunktist. Mees räägib ümber, kuidas pere ja talu on käskinud naist peksta ja tappa. Mees ei taha nii

käituda, sest / *Minu naane noorekene, / rõõsa piima koorekene, / nii kui **kulda** kõrrekene, / **hõbedane** õrrekene.* / (< Röpina. E 51898 (2). 1921. Ta võrdleb naist kuldse kõrre ja hõbedase õrrega, mis tähendab seda, et naine on eriline. Samas kujutlusmaailmas võib olla naisel ka väline sarnasus kuldse kõrre ja hõbedase õrrega – naine on nii armas, et ta on justkui kuldne ja hõbedane. Nõnda põhjendades sobivad mõlemad värvisõnad valimisse.

Ka selle teema all on sõnal *kuld* metafooriline tähendus – ehted. Kose laulus „Ehetul minial suured vihud“ naerdakse seda, et minial pole ehteid. Vastavad read on järgmised: / *Äi pani halvaks, ämm pani halvaks, / mehevennad mind vihasid, / naud aga narriid naersid mina, / et põld risti rinnassagi, / **kulda** korda kaelassagi, / laua sõrmust sormessagi.* / (< Kose. EÜS XI 1200 (15) 1914.). Kuld viitab kullast või kuldsetele ehetele, millest ka esimese puhul oleks ehted kuldsed, seega värvisõna läheb arvesse.

6. Tulemused

Analüüsitud lauluteemasid oli kokku 13. Ainus teema, mille all polnud ühtegi otsitavat seost, oli loitsud. Materjalis esines värvisõnu kokku 668, neist erinevaid oli 45: *punane* (sh *puna*), *kuld* (sh *kuldne*), *valge*, *sinine*, *hõbe* (sh *hõbedane*), *must*, *hall*, *verev*, *roheline*, *vask* (sh *vaskne*), *vahane*, *ruuge*, *maksakarva* (sh *maksakarvaline*), *kullakarva* (sh *kullakarvaline*), *kollane*, *suitsukarva*, *lumivalge*, *süsimust*, *lepakarvaline*, *kerisekarva*, *päevakarva*, *meevahane*, *tina* (sh *tinane*), *hahk*, *ahju otsa karva*, *kurjakarvaline*, *põdenekarva*, *tahmakarvaline*, *taevakarva*, *ahju ääre karva*, *hõbekarva* (sh *hõbedakarva*), *sinihall*, *laasikarvaline*, *liivakarva*, *taherpuu karva*, *heinakarva*, *sitikmust*, *tukukarvaline*, *viie viiru karva*, *helesinine*, *sõmerakarva*, *pahailma karva*, *veripunane*, *piimakarva* (sh *piimakarvaline*), *pruun* (vt tabel 11).

Laule oli kokku 335. Laulud olid pärit 81-st erinevast kohast: Ambla, Audru, Emmaste, Haljala, Halliste, Hanila, Hargla, Harju-Jaani, Helme, Häädemeeste, Iisaku, Jaani, Juuru, Jõelähtme, Jõhvi, Järva-Jaani, Järva-Madise, Jüri, Kaarma, Kadrina, Kanepi, Karksi, Karula, Karuse, Kihelkonna, Kihnu, Kodavere, Koeru, Kolga-Jaani, Kose, Kursi, Kuusalu, Laiuse, Lihula, Lüganuse, Maarja-Magdaleena, Muhu, Märjamaa, Noarootsi, Nõo, Otepää, Paide, Paistu, Palamuse, Peetri, Pilistvere, Puhja, Põltsamaa, Põlva, Pärnu, Pärnu-Jaagupi, Põide, Pühalepa, Reigi, Ridala, Risti, Rõngu, Rõuge, Räpina, Saarde, Saaremaa, Sangaste, Simuna, Suure-Jaani, Tartu, Tartu-Maarja, Tarvastu, Tori, Torma, Tõstamaa, Türi, Urvaste, Vaivara, Vigala, Viljandi, Viru-Jaagupi, Viru-Nigula, Võnnu, Väike-Maarja, Vändra, Äksi. Mõne laulu viitesse märgitud korraga kaks kohta, näiteks Paide, Türi või Põide, Jaani või Urvaste, Karula. Neid ma ei arvestanud siinses peatükis eraldi kohtadeks.

Lisaks eelnevatele kohtadele oli kolm sellist laulu, mille viites oli esikohal koguja/kirjapanija või kogumik. Nendeks oli lüroepilise laulu „Naise tapja“ viide oli „M. J. Eisen, Eesti rahvalaulud. Kuressaare 1919, lk. 88/93.“, lüroepilise laulu „Mehe tapja“ viide „M. Veske, Eesti rahvalaulud II. Tartu 1883, lk. 79/85 (80).“ ja pulmalaul „Mõrsja juuste sugemine“ viide „H. N e u s, Estnische Volkslieder. Reval 1851, lk. 286.“. Kaks

viidet oli sellist, kus oli toodud küll kogujanimi, kuid esikohale oli pandud laulu kohanimi, näiteks teema all laulud pühadest ja lõbustustest „Leigarimäng“ viites „Kolga-Jaani. J. Hurt, Vana Kannel II. Tartu 1886, lk. 267/9 (nr. 368B).“ ja laulud tööst ja töötajast laulu „Küllap väli väheneb“ viites „Muhu. J. B. Holzmayer, Osiliana II. Dorpat 1872, lk. 106.“.

Kõige rohkem laule teemadeüleselt oli Haljalas, kokku 23 laulu, Kuusalus oli 15, Jõhvis 11, Hallistes 10 laulu. Ülejäänud kohtadest oli üheksa ja vähem laulu. Ainult üks laul oli järgmistest kohtadest (kokku 29 erinevat kohta): Iisaku, Kodavere, Nõo, Noarootsi, Jaani, Urvaste, Järva-Madise, Äksi, Rõuge, Kaarma, Tartu, Kihelkonna, Emmaste, Pärnu-Jaagupi, Torma, Kanepi, Reigi, Saaremaa, Põlva, Maarja-Magdaleena, Juuru, Puhja, Jõelähtme, Laiuse. Sealhulgas oli kolm laulu, mille viites polnud kohanime märgitud, küll aga kogumike autorid: M. J. Eisen, M. Veske ja H. Neus. Lisaks oli kahe laulu puhul märgitud viitesse kaks kohta: Põide, Jaani ja Paide, Türi. Nagu öeldud, arvestasin seesuguseid kohanimesid ühtse (koha)tervikuna, mitte ei lahutanud kaheks.

Tabel 12. Koondtabel värvinimede sagedusest

Värvisõna	Esinemissagedus
<i>punane</i>	144
<i>kuld</i>	104
<i>sinine</i>	67
<i>hõbe</i>	66
<i>must</i>	42
<i>hall</i>	30
<i>verev</i>	14
<i>roheline</i>	13
<i>vask + vaskne</i>	10+2
<i>maksakarva(line)</i>	10
<i>vahane</i>	9

<i>ruuge</i>	8
<i>kullakarva(line)</i>	8
<i>kollane</i>	5
<i>suitsukarva</i>	4
<i>lumivalge</i>	4
<i>süsimust</i>	4
<i>tina + tinane</i>	2+2
<i>lepakarvaline</i>	3
<i>kerisekarva</i>	3
<i>päevakarva</i>	3
<i>meevahane</i>	3
<i>hahk</i>	2
<i>ahju otsa karva</i>	2
<i>kurjakarvaline</i>	2
<i>piimakarva(line)</i>	2
<i>hõbekarva + hõbedakarva</i>	1+1
<i>põdenekarva</i>	1
<i>tahmakarvaline</i>	1
<i>taevakarva</i>	1
<i>ahju ääre karva</i>	1
<i>sinihall</i>	1
<i>laasikarvaline</i>	1
<i>liivakarva</i>	1
<i>taherpuu karva</i>	1
<i>heinakarva</i>	1
<i>sitikmust</i>	1
<i>tukukarvaline</i>	1

<i>viie viiru karva</i>	1
<i>helesinine</i>	1
<i>sõmerakarva</i>	1
<i>pahailma karva</i>	1
<i>veripunane</i>	1
<i>pruun</i>	1
Kokku	668

Värvisõnadest esines lauludes kõige rohkem värvisõna *punane* (sh *puna*), kokku 144 korda. Sageduselt teine värvisõna oli *kuld* (sh *kuldne*), kokku 104 korda. Vähem oli värvisõnu *sinine*, *hõbe* (sh *hõbedane*), *must* ja *hall* (vastavalt 67, 66, 42 ja 30 korda). Ülejäänud värvisõnu esines 14 ja vähem korda. Ainult ühe korra esines 17 värvisõna. Nendeks olid järgnevad värvisõnad: *põdenekarva*, *tahmakarvaline*, *taevakarva*, *ahju ääre karva*, *sinihall*, *laasikarvaline*, *liivakarva*, *taherpuu karva*, *heinakarva*, *sitikmust*, *tukukarvaline*, *viie viiru karva*, *helesinine*, *sõmerakarva*, *pahailma karva*, *veripunane* ja *pruun*.

Tabel 13. Värvisõnade esinemissagedus lauludes

Teema	Esinemissagedus	Erinevaid värvisõnu
laulud noortest ja omavahelistest suhetest	134	23
pulmalaulud	130	18
laulud ühiskondlikest suhetest	84	15
laulud pühadest ja löbustustest	70	11
lüroepilised laulud	63	12
laulud kodust ja lapsepõlvest	55	14
laulud abielust	39	12
laulud tööst ja töötegijast	35	12
laulud elu hoolest ja murest	29	13

laulud loodusest ja loomadest	20	7
laulud laulust ja laulikust	6	3
lastelaulud	4	4
laulud sõjast ja nekrutist	2	1

Kõige rohkem esines värvisõnu teema all laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest, kokku 134 värvisõna (vt tabel 12). Pulmalauludes esines 130 värvisõna. Tunduvalt vähem oli värvisõnu teema all laulud ühiskondlikest vastuoludest, kus esines 84 värvisõna, laulud pühadest ja lõbustustest, kus värvisõnu esines kokku 70 korda, ning lüroepilistes lauludes, kus värvisõnu esines kokku 63 korda. Kõige vähem värvisõnu esines teemade all laulud laulust ja laulikust (kuus korda), lastelaulud (neli korda) ja laulud sõjast ja nekrutist (kaks korda). Ülejäänud teemade all esines värvisõnu alates 20-st korrast, kuid mitte rohkem kui 55 korda.

Kõige rohkem erinevaid värvisõnu oli teema all laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest, kokku 23 erinevat (vt tabel 12). Sageduselt teisel kohal on pulmalaulud, kokku 18 erinevat värvisõna. Seejärel on sagedusega 15, 14 ja 13 erinevat värvisõna vastavalt laulud ühiskondlikest vastuoludest, laulud kodust ja lapsepõlvest ning laulud elu hoolest ja murest. Kolme teema puhul oli erinevate värvisõnade arv sama, kokku 12. Nendeks olid lüroepilised laulud, laulud abielust ning laulud tööst ja töötajast. Lauludes pühadest ja lõbustustest oli 11 erinevat värvisõna. Ülejäänud teemade puhul oli erinevaid värvisõnu seitse ja vähem, neist teema all laulud sõjast ja nekrutist esines vaid üks värvisõna.

Laule lugedes märkasin seda, et värvisõnu oli palju ka loomade ja looduse kohta, samuti meeste kohta, kuigi mitte nii palju kui naiste kohta. Tulevikus saaks võrrelda, kui palju on värvinimesid meessoost isikutega seoses, millised need on ja kas sageduses on märgata sarnasusi naissoost isikutega seotud värvisõnadega. Võimalik oleks ka kaardistada värvisõnade seoseid erinevate tegelastega, see nõuaks aga rohkemat süvenemist. Näiteks kui üks tegelane annab teisele tegelasele mingi eseme, siis on see seotud mõlemaga, kuigi suhe muutub.

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli uurida eesti rahvalauludes esinevaid selliseid värvisõnu, mis on seotud naissoost isikuga. Lisaks värvi tähendusele võis värvisõnal olla ka muu tähendus. Mõnel juhul oli tegemist värvifraasiga, näiteks *ahju ääre karva*. Allikana kasutasin „Eesti rahvalaulud. Antoloogia“ (1971) kõik kõiteid. Lugesin läbi kõik laulud ja sisestasin sobivad Excelisse.

Töö jagasin kuueks peatükiks, millest esimeses andsin ülevaate rahvalauludest ja nende uurimisest. Teises peatükis keskendusin värvinimede uurimisele rahvalauludes. Kolmandas peatükis tutvustasin mõisteid *põhivärvinimi* ja *mittepõhivärvinimi*, samuti mainisin värvinimede uurimist murretes. Neljandas peatükis tutvustasin meetodit. Viiendas peatükis analüüsisin teemade kaupa laule, tõin välja värvisõnade esinemise sageduse (sh mitu erinevat värvinime konkreetse teema all oli), ka selle, mitu laulu oli ja millistest kohtadest need pärinevad. Kuuendas peatükis võtsin tulemused kokku.

Magistritöö alguses sõnastasin kaks uurimisküsimust, millest mõlemad said vastuse. Esimene küsimus kõlas järgmiselt: missugused värvisõnad viitavad naissoost isikule või esinevad naissugu tähistava sõnaga koos. Materjali hulka kuulusid kolmeteistkümne teema laulud, mida oli kokku 335. Lauludes esines kokku 668 värvisõna, neist erinevaid värvisõnu oli 45. Nendeks olid järgmised: *punane* (sh *puna*), *kuld* (sh *kuldne*), *valge*, *sinine*, *hõbe* (sh *hõbedane*), *must*, *hall*, *verev*, *roheline*, *vask* (sh *vaskne*), *vahane*, *ruuge*, *maksakarva* (sh *maksakarvaline*), *kullakarva* (sh *kullakarvaline*), *kollane*, *suitsukarva*, *lumivalge*, *süsimust*, *lepakarvaline*, *kerisekarva*, *päevakarva*, *meevahane*, *tina* (sh *tinane*), *hahk*, *ahju otsa karva*, *kurjakarvaline*, *põdenekarva*, *tahmakarvaline*, *taevakarva*, *ahju ääre karva*, *hõbekarva* (sh *hõbedakarva*), *sinihall*, *laasikarvaline*, *liivakarva*, *taherpuu karva*, *heinakarva*, *sitikmust*, *tukukarvaline*, *viie viiru karva*, *helesinine*, *sõmerakarva*, *pahailma karva*, *veripunane*, *piimakarva* (sh *piimakarvaline*), *pruun*. Värvisõnad esitasin ka tabelis 11.

Magistritöö teine uurimisküsimus oli järgmine: missugune värvisõna esineb kõige sagedamini naissugu tähistava sõnaga koos. Tulemustest selgus, et teemadeüleselt esines kõige sagedamini otsitud seoses värvisõna *punane* (sh *puna*), kokku 144 korda. Teisel

kohal oli värvisõna *kuld*, mis esines kokku 104 korda. Kolmandaks jäi värvisõna *sinine*, mis esines 67 korda. Kõige sagedasem värvinimi võis teemade lõikes erineda, näiteks lüroepiliste laulude puhul oli kõige sagedasem värvisõna *hõbe* (sh *hõbedane*), seevastu pulmalauludes oli kõige sagedasemaks *punane* (sh *puna*).

Töö alguses püstitasin ka hüpoteesi, milleks oli, et „Värvisõna *punane* esineb naissoost isikuga või naissugu tähistava sõnaga kõige rohkem koos“. Hüpotees põhines nii Berlini ja Kay põhivärvinimede keelde kinnistumise teoorial kui ka intuitsioonil. Tulemustest selgus, et hüpotees pidas paika. Kõige sagedasem värvisõna oligi *punane*, kuigi mõnel juhul oli kirja pildiks *puna*. Oluline on aga arvestada sellega, et värvisõna (ja ka teiste värvisõnade) esmane tähendus ei pruukinud olla värv.

Kirjandus

Aalmann, Aliis 2018. Sinise ja rohelise värvikategooria piir eesti keeles. Bakalaureusetöö. Juh. Urmas Sutrop. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60542>. Vaadatud 04.05.2019.

Allik, Jüri 1982. Värvitaju, värvinimetused ja värvisümboolika. – Looming, 3, 378–384.

Arukask, Madis 1998. Setu lüroepilise regilaulu eepilisest kihist. – Mäetagused, 8, 96–103.

Berlin, Brent, Paul Kay 1969. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Capila, Anjali 2002. Images of Women in the Folks Songs of Garhwal Himalayas: A Participatory Research. New Delhi: Concept Publishing Company. https://books.google.ee/books?id=qJFsZPm7NWQC&pg=PA14&hl=et&source=gbs_to_c_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. Vaadatud 22.05.2020.

Eesti rahvalaulud I–IV 1971. Toim. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat. <http://www.folklore.ee/laulud/erla/>. Vaadatud 22.05.2020.

Eisen, Matthias Johann 1919. Eesti rahvalaulud. Tallinn: G. Pihlakas.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>. Vaadatud 18.04.2020.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/ety/>. Vaadatud 25.04.2020.

Glukhova, Natalia 2016. Colour Symbols in Mari Songs. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* vol. 64. Eds. Mare Kõiva, Andres Kuperjanov, Hille Pajupuu, Renate

Pajusalu, Mari Uusküla. Tartu: Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. doi:10.7592/FEJF2016.64.glukhova. Vaadatud 22.05.2020.

Glukhova, Natalia 2017. – Poetics of Mari Incantations. – *Incantatio*, Vol 5, Issue 5, 36–52. <https://ojs.folklore.ee/incantatio/article/view/53>. Vaadatud 22.05.2020.

Hill, Peter M. 2011. *‘Był człowiekiem czerwonych przekonań’, ‘na volitvah so zmagali zeleni’*: Colour Metaphors and Symbols. – *Zeitschrift für Slawistik*, Vol. 55, Issue 4. <https://doi.org/10.1524/slav.2010.0032>. Vaadatud 24.05.2020.

Jaago, Tiiu 1997. Mis sealt tõuseb, soost sinine, soost sinine, maast punane? *Sinise ja punase* võimalikust tähendusest regilaulus. – *Mäetagused*, 5, 54–58. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr5/tiiu.htm>. Vaadatud 04.05.2019.

Jaago, Tiiu 1998. Värvisõnad regilaulu kujundis. – Regilaulu poeetika. Rahvaluule ülemastme kursus regilaulu uurimise meetoditest. Tartu: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. <http://www.folklore.ee/UTfolk/loengud/poeetika/5varvid.html>. Vaadatud 07.10.2018.

Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine. – *Mäetagused*, 9, 1–17. <http://www.folklore.ee/tagused/nr9/pdf/rhl.pdf>. Vaadatud 25.03.2020.

Jaago, Tiiu 2005. E-loeng: folkloristika alused 1. <https://sisu.ut.ee/rlk/rahvaluule-ehk-folkloor>. Vaadatud 17.04.2020.

Jaago, Tiiu 2016. Punane regilaulus: sõnad ja vormelid. – *Mäetagused*, 64, 9–34. <https://www.folklore.ee/tagused/nr64/jaago.pdf>. Vaadatud 04.05.2019.

Jonauskaite, Domicile, et al. 2019. *The sun is no fun without rain: Physical environments affect how we feel about yellow across 55 countries.* – *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 66. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272494419303469>. Vaadatud 30.03.2020.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1861. *Sipelgas II*, Tartu.

Labi, Kanni 2011. Eesti regivärsi teekond 21. sajandisse. – Regilaulu müüdid ja ideoloogiad. Toim. Mari Sarv. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused, 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 303–336. <https://www.folklore.ee/regilaul/kogumik2012/labi.pdf>. Vaadatud 03.04.2020.

Magnus, Hugo 1880. *Untersuchungen über den Farbersinn der Naturvölker. Mit einem chromo-lithographischen Farbogen.* Jena: Gustav Fischer. Uustrükk raamatus: W. Preyer, toim. (1882) *Sammlung physiologischer Abhandlungen*. 2. Reihe, 7. Jena: Gustav Fischer, 328–382.

Oja, Vilja 2011. Põhivärvinimetuste vasted eesti murretes. – Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 121–140.

Okkola, Toivo 1923. *Vanhan runolaulun häviämisestä Virossa.* – Suomi: Kirjoituksia isänmaallisista aineista 5:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 211–247.

Peegel, Juhan 1997. Kuld on jäänud jälgedesse: regivärsi keelest ja poetikast. Toim. Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Peegel, Juhan 1997. Nimisõna poeetilisest sünonüümikast eesti regivärssides. – Kuld on jäänud jälgedesse: regivärsi keelest ja poetikast. Toim. Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 49–61.

Peegel, Juhan 2004. Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides. Teine läbivaadatud ja ühtlustatud trükk. Toim. Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Roll, Tiit 1985. Värvinimetused ja nende kujundiline osa regivärsilises pulmalaulus. – TRÜ Toimetised, 699, 34–58. Tartu.

Roll, Tiit 1990. Epiteet eesti regivärsilises rahvalaulus. Väitekiri. Tartu Ülikool (käsikiri).

Ross, Kristiina 2014. Eesti kurjast. – Vikerkkaar, 1–2, 59–71. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:195246/143109/page/61>. Vaadatud 27.05.2020.

Rüütel, Ingrid 2002. *Wedding Songs and Ceremonies of the Kihnu Island in Estonia.* – The World of Music: Journal of the Department of Ethnomusicology Otto-Friedrich University of Bamberg, 44 (3), 131–151.

Rüütel, Ingrid 2003. Kihnu regivärsiliste laulude viisid. – Vana Kannel. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 53–60.

Sarapik, Virve 1998. Punane: sõna ja värv. – Sator I: artikleid usundi- ja kombeloost. Toim. Mare Kõiva, Eesti Keele instituudi rahvausundi töörühm. Tartu: Eesti Keele Instituut, 7–37. <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/sator1-1.pdf>. Vaadatud 01.04.2020.

Sutrop, Urmas 1995. Eesti keele põhivärvinimed. – Keel ja Kirjandus, 12, 797–808.

Sutrop, Urmas 1996. Eesti keele värvussõnavara arengu põhijooni. – Keel ja Kirjandus, 10, 661–674.

Sutrop, Urmas 2011a. Juri Lotmani semiootika ja põhivärvinimede teooria. – Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 421–433.

Sutrop, Urmas 2011b. Põhivärvinimede teooria ja uurimismeetodite ajaloost. – Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 15–28.

Sutrop, Urmas 2011c. Mis on põhivärvinimi, põhitase ja põhitaseme objekt? – Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 39–46.

Sutrop, Urmas 2011d. Ülevaade Berlini ja Kay põhivärvinimede teooriast. – Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmast Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 29–38.

Uusküla, Mari, Urmas Sutrop 2011. Värvinimede raamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Tedre, Ülo 2015 [1998]. Eesti rahvalaulus toimunud murrangust. Riimilise laulu teke 19. sajandil. – Mäetagused, 61, 111–122. <http://www.folklore.ee/tagused/nr61/riim.pdf>. Vaadatud 02.03.2020.

Veske, Mihkel 1883. Eesti rahvalaulud II. Tartu: Schnakenburg.

Viires, Ants 1983. Eestlaste värvimaailmast. – Keel ja Kirjandus, 6, 290–302.

VM = Väike murdesõnastik 1996. Koost. Haak, A. *et al.* Toim. Valdek Pall. <http://www.eki.ee/dict/vms/>. Vaadatud 11.05.2020.

Värvid... 1981. Värvid, arvud kujundid. Esivanemate maailmapildist. – Looming, 11, 1600–1608 (avaldatud). Mäetagused, nr 61, 69–80. <https://www.folklore.ee/tagused/nr61/pilt.pdf>. Vaadatud 04.05.2019.

Colour terms associated with females in „Estonian Folksong Anthology“ („Eesti rahvalaulude antoloogia“) I–IV. Summary

The present research is focused on Estonian folk songs, mainly on the association of colour terms and females. The aim of this paper was to find out which colour terms are used to describe females (meaning woman, girl, maiden, bride etc.). Only colour terms that meant colours apart from else were included in the sample. Poetic synonyms were left out. Research questions included (1) which colour terms were used in association with females in Estonian folk songs and (2) which colour terms were the most frequent in said association. For these aims, all songs from the anthology were read and all colour terms with the proper association (which matched the aim of the research) were entered into Excel. There was one hypothesis: the colour term *red* (in Estonian '*punane*') is used most often in association with females.

There were 335 songs altogether in the sample with 668 colour terms from which there were 45 different colour terms. The colour term most often associated with females was red '*punane*'. It appeared 144 times. In second place was gold (or golden) '*kuld*', which appeared 104 times. In third place was blue '*sinine*', which appeared 67 times. Both research questions were answered, and the hypothesis held, although it should be noted that in some cases '*punane*' appeared as '*puna*'. What should also be considered is that the main meaning of the colour term isn't necessarily the meaning of colour.

Mina, Aliis Aalmann,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Naissoost isikuga seotud värvisõnad „Eesti rahvalaulude antoloogias“ I–IV“, mille juhendaja on Urmas Sutrop, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Aliis Aalmann

03.06.2020.